

Наталія Лисенко

**ІСТОРІЯ
української
літератури
XIX століття**

**від Т. Шевченка
до І. Франка**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ**

Лисенко Наталія

**Історія української літератури
XIX століття: від Т. Шевченка до
І. Франка**

Навчально-методичний посібник

Рекомендовано до друку
на засіданні вченої ради
Донбаського державного
педагогічного університету
(протокол № 3/1 від 19.11.2020 р.)

Слов'янськ – 2020

УДК 821.161.2.09(091)"18"(075.8)

Л 63

Лисенко Н. Історія української літератури ХІХ століття: від Т. Шевченка до І. Франка: навчально-методичний посібник. Слов'янськ : ДДПУ, 2020. 95 с.

У посібнику подаються навчально-методичні матеріали до курсу „Історія української літератури” для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Розділи посібника містять плани лекцій, які відображають основний зміст курсу, орієнтовну тематику практичних занять зі списками літератури, методичними рекомендаціями, завдання для самостійної роботи здобувачів, матеріали для перевірки набутих знань у формі тестування, а також тематику науково-дослідної роботи.

Пропонується філологам (здобувачам, аспірантам, викладачам), усім, хто цікавиться літературою.

Рецензенти:

Біличенко Ольга Леонідівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри української мови та літератури ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”;

Глуценко Володимир Андрійович – доктор філологічних наук, професор кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

© Лисенко Наталія 2020

ПЕРЕДМОВА

Література покликана сприяти формуванню особистості, її духовно-ціннісних орієнтацій, культурно-пізнавальних інтересів, естетичного смаку.

Навчальній дисципліні „Історія української літератури” належить одне з найважливіших місць серед предметів, що вивчаються на філологічному факультеті. Метою курсу є розглянути національне письменство ХІХ століття передусім як явище естетичне в широких зв'язках не тільки з суспільними обставинами, а й із художнім мисленням епохи взагалі, з особливостями духовного, гуманістичного руху; простежити взаємозумовленість розвитку літератури та еволюції національної ідеї в українському суспільстві, поетапне її зростання та відображення й поглиблення в художній свідомості.

Ураховуючи багатоманітні освітні завдання, ми розробили навчально-методичний посібник, адресований як здобувачам, так і викладачам, які читають курс „Історія української літератури”. Укладаючи цю книгу, спиралися на власну практику викладання на філологічному факультеті ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

Оглянемо стисло структуру посібника.

Навчально-методичний посібник складається з двох розділів: «Курс „Історія української літератури ХІХ століття: від Т.Шевченка до І.Франка”», „Словник літературознавчих термінів”.

У першому розділі запропоновано варіанти аудиторної та самостійної роботи: плани лекцій, які відображають основний зміст курсу, орієнтовна тематика практичних занять зі списками літератури, планами, методичними рекомендаціями, завдання для самостійної роботи здобувачів, матеріали для перевірки набутих знань у формі тестування, а також тематика науково-дослідної роботи. Після кожної теми подано теоретичні запитання і практичні завдання, список літератури, яким необхідно послуговуватися при підготовці до занять, самостійної роботи, іспиту. Наведено також перелік текстів для прочитання та конспектування. Завершує розділ список контрольних питань до іспиту.

У другому розділі вміщено стислий термінологічний словник, де можна знайти визначення ключових понять курсу.

РОЗДІЛ І

КУРС „ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ВІД Т. ШЕВЧЕНКА ДО І. ФРАНКА”

І.І. ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

РОЗДІЛ І. ЛІТЕРАТУРА 40-60-Х РОКІВ ХІХ СТ.

Тема 1.1. Постать Шевченка в українській літературі та в національній культурі

Мета вивчення: познайомити з долею і талантом Кобзаря, поглибити вивчене про біографію, з критичними матеріалами; проаналізувати художні твори, прищеплювати любов до Шевченкового слова.

План лекції:

1. Шевченкознавство як галузь науки в українській літературі.
2. Широта і різноманітність (ідейно-тематична та жанрова) спадщини – поезія, драматургія, проза, критика.
3. Рання творчість (1837-1846).
4. Історичні поеми Т.Шевченка.
5. Романтична трагедія «Никита Гайдай» та соціально-побутова драма «Назар Стодоля».
6. Життя і творчість періоду «трьох літ» (1843-1845).
7. Побутові поеми Т.Шевченка.
8. Творчість періоду заслання (1847-1857). Цикл поезій «В казематі».
9. Останні роки життя й поетичної творчості (1857-1861).
10. Російськомовна проза.
11. «Журнал» Т.Шевченка як зразок мемуарно-публіцистичної прози.
12. Світова велич Т.Шевченка.

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.30-51.

2. Історія української літератури : у 12 т. / редкол. : Віталій Дончик (голова) [та ін.]; Нац. акад наук України, Ін-т літ.

ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Т.4.: Тарас Шевченко. Київ : Наукова думка, 2014.783 с.

3. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 1. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С. 474-524.

Ключові поняття: біографія, Кобзар, щоденник, балада, містерія

Питання для самостійної роботи:

1. Своєрідність Шевченкового Романтизму.
2. Українське козацтво у творах Т.Шевченка.
3. Аспекти історіософії Т.Шевченка.
4. Жіноча тема у творчості Т.Шевченка.
5. Відображення Т.Шевченком долі талановитих митців.
6. Біблійна тематика в Т.Шевченка.

Тема 1.2. П.Куліш. Багатогранність творчої діяльності

Мета вивчення: познайомити з життям і творчістю письменника; закріпити вивчене про літературний процес Шевченка і Куліша; прищеплювати любов до України та відповідальність за її долю.

План лекції:

1. Сторінки життєпису П.Куліша.
2. Творча еволюція (поет, прозаїк, драматург, фольклорист, етнограф, історик, критик, літературознавець, мовознавець, перекладач, видавець, редактор).
3. «Чорна рада» – перший соціально-історичний роман в українській прозі.
4. Поетична творчість П.Куліша.
5. Збирач і видавець фольклорно-етнографічних матеріалів. Роль Куліша у розвитку національної самосвідомості.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.52-74.
2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.69-152.

Ключові поняття: історичний роман, правопис, критик, редактор

Питання для самостійної роботи:

1. Участь П.Куліша в Кирило-Мефодіївському братстві.
2. Правопис «кулішівка».
3. Романтична естетика у творах П.Куліша.

Тема 1.3. Проза II половини XIX ст.

Мета вивчення: познайомити з біографією Ю.-О.Федьковича, Олекси Стороженка, М.Устияновича та їхньою творчістю; закріпити вивчене про розвиток прози II половини XIX ст.; прищеплювати любов до народу, співчуття до його складної історичної долі.

План лекції:

1. Життєвий і творчий шлях Ю.-О.Федьковича.
2. Самобутність прози. Оповідання етнографічно-побутові, соціально-побутові. Твори на жовнірську тему. Поєднання елементів романтизму і реалізму, зв'язок із фольклором.
3. Участь Ю.Федьковича у галицькій періодиці.
4. Історико-легендарні та пригодницькі сюжети оповідань Олекси Стороженка.
5. Історична і народно-фантастична екзотика, мелодраматичні моменти у повісті «Марко Проклятий».
6. Романтична стилістика прози М.Устияновича.

Література:

1. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.196-229.
2. Пойда О. Олекса Стороженко: нарис життя і творчості. Вінниця, 2008. 240 с.
3. Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість : [монографія]. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2011. 236 с.

Ключові поняття: жовнірська тематика, химерна проза, автобіографія

Питання для самостійної роботи:

1. Німецькі твори Ю.Федьковича.

2. Своєрідність прози Олекси Стороженка.
3. Оцінка творчості письменників літературознавцями.

Тема 1.4. Поезія пошевченківського періоду

Мета вивчення: познайомити з життям і творчістю Л.Глібова й С.Руданського; поглибити вивчене про українську байку; виховувати любов до рідної літератури.

План лекції:

1. Вплив лірики Т.Шевченка на українську поезію II пол. XIX ст.
2. Л.І.Глібов – байкар, лірик.
3. Еволюція літературно-естетичних поглядів С.Руданського.

Література:

1. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.153-195.
2. Латник Г. Український Рабле. *Руданський Степан. Усі твори в одному томі.* Київ / Ірпінь : Перун, 2007. С. 5-7.

Ключові поняття: позашевченківська поезія, байка, співомовка, акровірш

Питання для самостійної роботи:

1. Громадська, педагогічна, видавнича діяльність Леоніда Глібова.
2. «Секрети» творчої майстерості Л.Глібова й С.Руданського.

Тема 1.5. А.Свидницький – драма творчого шляху

Мета вивчення: познайомити з творчістю А.Свидницького; закріпити вивчене про роман; прищеплювати риси співчуття героям роману «Люборацькі».

План лекції:

1. Різнобічність обдарування – поет, прозаїк, етнограф-фольклорист, громадський діяч.
2. «Люборацькі» – перший в українській літературі соціально-психологічний роман.

Література:

1. Анатолій Патрикійович Свидницький. *Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б., Стецюк В. Б. Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського: іст. нариси.* Кам'янець-Подільський, 2007. С. 154-159.
2. Зайченко І. В. Літературно-педагогічне новаторство А. Свидницького. *Зайченко І. В. Історія педагогіки.* Київ, 2010. Кн. 2. С. 297-302.
3. Задорожний В. Автор пісні, що стала народною. *Слово і Час.* 2012. № 9. С. 46-51.

Ключові поняття: сімейна хроніка, соціально-психологічний роман, етнографічний нарис

Питання для самостійної роботи:

1. Новаторство роману «Люборацькі».
2. Фольклорно-етнографічні нариси А.Свидницького.

РОЗДІЛ II. ХУДОЖНІ ПОШУКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ 70-90-Х РОКІВ XIX СТ.

Тема 2.1. Література 70-90-х років XIX ст.

Мета вивчення: познайомити з літературою 70-90-х років XIX ст.; закріпити вивчене про літературний процес; виховувати любов до України; прищеплювати риси гідності, порядності, бажання розвивати свої природні здібності.

План лекції:

1. Літературний рух 70-90-х років XIX ст. у контексті національної культури.
2. Михайло Драгоманов у полеміці про українську літературу – національну справу 70-90-х років.
3. Розвиток літературно-теоретичної думки.
4. Становлення реалістичного методу в українській літературі.
5. Розширення зв'язків української літератури з літературами інших народів.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.75-78, 177-188.

2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.6-68, 230-267, 350-380, 475-504, 573-591.

Ключові поняття: полеміка, реалізм

Питання для самостійної роботи:

1. Чим викликаний розквіт прози 70-90-х років?
2. Спільність і відмінність між прозою 50-60-х та прозою 70-90-х рр..
3. Зміст натуралістичної структури художнього зображення.

Тема 2.2. «Феміністична» проза в українській літературі

Мета вивчення: дати поняття «феміністична проза»; познайомити з життям і творчістю письменниць-феміністок; проаналізувати художні твори; прищеплювати риси людяності.

План лекцій:

1. «Фемінізм» як соціальний рух і художній пафос. Літературна інтерпретація дійсності в художній жіночій літературі.
2. Творчість Марка Вовчка (загальний огляд).
3. Творчий доробок Олени Пчілки.
4. Своєрідність емансипантського руху жінок в Україні.

Література:

1. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 1. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С.569-594.

2. Ковалець Л. «Власним трудом і силою волі...»: штрихи до портрету Євгенії Ярошинської (із першопублікацією мемуарних свідчень). *Слово і Час*. 2012. № 2. С. 63–72.

Ключові поняття: фемінізм, емансипація, феміністична проза, альманах, повість

Питання для самостійної роботи:

1. Місце України в житті Марка Вовчка.
2. Мистецька основа творів письменниць-феміністок.
3. Материнство у житті й творчості письменниць.
4. З'їзд українських письменниць.
5. Етнографічні нариси Олени Пчілки.

Тема 2.3. Жанрово-тематична розмаїтість художньої прози І.Нечуя-Левицького

Мета вивчення: познайомити з життям і письменницькою «кухнею» І.Нечуя-Левицького; закріпити вивчене про роман як вид літератури; виховувати в душі любові до української літератури.

План лекцій:

1. Життєві й творчі пошуки письменника.
2. Багатство засобів розкриття характеру в повісті «Бурлачка».
3. Внесок І. Нечуя-Левицького в українську драматургію («Маруся Богуславка», «На Кожум'яках»).
4. «Кайдашева сім'я» – художній портрет українського менталітету на побутовому рівні.
5. Місце інтелігенції в національному та соціальному житті («Хмари», «Над Чорним морем»).
6. Повісті «Дві московки», «Рибалка Панас Круть» – тема, образи, соціальний і психологічний підхід до змалювання персонажів.
7. Розкриття механізмів соціального бунту в українській прозі другої половини ХІХ ст. у повісті «Микола Джеря».
8. Своєрідність історичної прози: «Князь Ярема Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С. 75-97.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.381-413.

Ключові поняття: історичний роман, інтелігенція

Питання для самостійної роботи:

1. Основні творчі засади письменника.
2. Зв'язок прози І.Нечуя-Левицького з українським романтизмом.
3. «Нова людина» у творчості митця.

Тема 2.4. Письменник-новатор Панас Мирний (Рудченко)

Мета вивчення: дати чітке уявлення про життя, творчий доробок

та роль у літературному процесі Панаса Мирного; закріпити вивчене про соціально-психологічний роман; виховувати реалістичні погляди на життя, вміння шукати виходу з тяжких життєвих ситуацій, не здаватися обставинам.

План лекцій:

1. Панас Мирний (1849 – 1920): життя і творчість.
2. Розмаїття способів зображення, еволюція оповідних форм («Сон», «Лови», «Морозенко», «Серед степів», «П'яниця», «Лихий попутав», «Пригода з Кобзарем»).
3. Розвиток Панасом Мирним жанру повісті («Лихі люди», «Голодна воля», «Лихо давнє і сьогочасне»).
4. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» – соціально-психологічний роман.
5. Роман «Повія» – зразок української класичної літератури: тематика роману, масштабність задуму та майстерність його втілення.
6. Соціально-побутові драми «Лимерівна», «Перемудрив», «Згуба».

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.98-117.
2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.414-443.

Ключові поняття: соціально-психологічний роман, соціально-побутова драма

Питання для самостійної роботи:

1. «Чиновницька служба» письменника.
2. Оцінка в критиці – тогочасній і наших днів.
3. Етапи еволюції притаманні повістувальному викладу Панаса Мирного.

Тема 2.5. Б.Грінченко – складна літературно-громадська постать в українській літературі

Мета вивчення: познайомити з життям і творчістю митця;

аналізувати художні твори; виховувати взаємоповагу.

План лекцій:

1. Б.Грінченко – поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, мовознавець, етнограф, фольклорист, педагог, публіцист, бібліограф.

2. Патетичний, публіцистичний дискурс віршів, влучність і дотепність спостережень у сатиричних творах.

3. Дидактична основа діалогії «Серед темної ночі», «Під тихими вербами».

4. Виступ у жанрі малої епічної форми («Хата», «Дзвоник», «Сама, зовсім сама», «Як я вмер», «Серед чужих людей», «Батько та дочка», «Панько»).

5. Літературно-критичні статті, публіцистичні нариси. Видавнича діяльність письменника.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.165-176, 180-188.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.444-474.

Ключові поняття: діалогія, бібліограф

Питання для самостійної роботи:

1. Науковий реалізм у прозі письменника.
2. Новаторство Б.Грінченка-драматурга.
3. Культурно-освітня програма митця.

РОЗДІЛ III. ДРАМАТУРГІЯ 70-90-Х РОКІВ

Тема 3.1. «Корифеї» українського театру

Мета вивчення: проаналізувати розвиток українського театру; закріпити вивчене про драму; прищеплювати любов до театрального мистецтва.

План лекції:

1. Історична роль українського театру в національному житті другої половини XIX ст., актуалізація соціально-побутової драми.

2. Драматургія Г.Цеглинського, С.Воробкевича, О.Огоновського, Г. Бораковського.

3. Створення Першої професійної театральної трупи М.Кропивницьким.

4. Розвиток жанрів соціально-побутової драми.

5. Різні види в драматичному мистецтві ХІХ ст. (історична драма, комедія, трагедія, соціально-психологічна драма, оперетка, водевіль).

6. Народний театр М.Старицького, М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого.

7. Участь «корифеїв» у роботі Першого Всеросійського з'їзду діячів сценічного мистецтва.

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.118-121.

2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.573-673.

Ключові поняття: корифей, театральна трупа, народний театр

Питання для самостійної роботи:

1. Жанрові й стильові явища в українській драматургії.
2. Зіставлення українського та західноєвропейського театрального життя.
3. Своєрідність реалізму української драматургії 70-90-х років.

Тема 3.2. Багатогранність творчої діяльності М.Старицького

Мета вивчення: познайомити з життєвим і творчим шляхом, закріпити вивчене про розвиток української драматургії, виховувати любов до рідного слова

План лекції:

1. М.Старицький – драматург, прозаїк, перекладач.
2. Поетична творчість. Широкий діапазон перекладів та переспівів.
3. Відображення народницького Руху в драмі «Не судилось».
4. Створення героя-культурника («У темряві»).

5. Зображення життя провінційного театру кінця XIX ст. у драмі «Талан».

6. П'єси М.Старицького на історичну тему.

7. Мелодраматична манера М.Старицького («Розбите серце», «Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці»).

8. Романи М.Старицького російською мовою.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.118-141.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.609-646.

Ключові поняття: драма, п'єса

Питання для самостійної роботи:

1. Новаторство М.Старицького-поета.

2. Творча співпраця М.Старицького з М.Лисенком.

Тема 3.3. Драматична творчість М. Кропивницького

Мета вивчення: познайомити з творчістю митця; закріпити вивчене про особливості драматичних творів; виховувати любов до театру.

План лекції:

1. М.Кропивницький – творець Першої професійної театральної трупи.

2. П'єса «Дай серцю волю, заведе в неволю»: традиції і новаторство твору, тематика, конфлікт, основні образи.

3. Показ антиподів у побуті і моралі в драмі «Дві сім'ї».

4. Психологічна мотивація соціально-побутової драми М.Кропивницького («Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павук»).

5. Інтерес до комедійних жанрів («Пошились в дурні», «Поневірій»).

6. Твори для дітей.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.154-164.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.592-608.

Ключові поняття: театральна труппа, комедія

Питання для самостійної роботи:

1. Перехід від традиційної до нової поетики у драматургії митця.
2. Елементи публіцистики в п'єсах М.Кропивницького.

Тема 3.4. Новаторство І.Карпенка-Карого (Тобілевича) – комедіографа

Мета вивчення: познайомити з життям і творчістю драматурга; на прикладі творів закріпити вивчене про драму як жанр; прищеплювати любов до театрального мистецтва.

План лекції:

1. І.Карпенко-Карий – «визначний актор і великий драматург».
2. Реалістичне відображення розкладу сільської громади в п'єсі «Бурлака».
3. Особливості конфлікту та психологізм зображення вчинків героїв у драмі «Безталанна».
4. Втілення принципів реалізму в соціально-побутовій драматургії І.Карпенка-Карого («Сто тисяч», «Мартин Боруля», «Хазяїн»).
5. Тема долі жінки-покритки, сиріт і наймитів за нових соціальних умов у драмі «Наймичка».
6. Тема інтелігенції у діалогії «Суєта» і «Житейське море».
7. Романтична основа трагедії «Сава Чалий»: тема, ідея, образи, композиція твору, характер конфліктів, психологізм зображення персонажів.
8. Історична тематика у драмах «Бондарівна», «Паливода XVIII ст.», «Гандзя»

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний

посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.142-153.

2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.647-673.

Ключові поняття: трагедія, комедія, драма, псевдонім, трагікомедія

Питання для самостійної роботи:

1. Суспільно-моральний ідеал І.Тобілевича як драматурга.
2. Психологізм драм і трагедій митця.
3. Співвідношення реалістичної й романтичної поетики в драматургії І.Карпенка-Карого.
4. Проблеми української інтелігенції в п'єсах драматурга.

РОЗДІЛ ІV. УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ 70-90-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Тема 4.1. Поети в персоналіях

Мета вивчення: познайомити з розвитком поезії 70-90-х рр.; дати основні біографічні відомості про видатних митців; прищеплювати любов до українського слова.

План лекцій:

1. І. Манжура – драматична доля: поєднання реалістичної манери письма з фольклорною традицією у поезії, її соціальні мотиви, образи знедолених; інтимні інтонації в ліриці; гірка іронія та сатира у творах поета; твори для дітей.

2. Постать П.Грабовського: віршовані збірки «Пролісок», «З півночі», «Кобза»; основна проблематика творів (проголошення народницького кредо, зображення народного життя, мотив сили нації, революційні декларації); улюблений жанр – вірш-послання; перекладацька діяльність.

3. Творча доля «непривітного співця» Я.Щоголева: основні мотиви ранньої творчості і поета; поетичні збірки «Ворскло» та «Слобожанщина» (їх ідейно-тематична цілісність, вияв суперечностей у поглядах, поєднання реалізму з романтизмом).

4. Суб'єктивні мотиви у циклі О.Кониського «Скорбні пісні».

5. Художній світ Трохима Зіньківського.

6. Василь Мова (В.Лиманський) – поет, драматург, прозаїк, перекладач.

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. 237 с.

2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.475-572.

Ключові поняття: вірш, цикл, віршована збірка

Питання для самостійної роботи:

1. Образ героя – учасника національно-культурного руху – в поезії 70-90-х рр. ХІХ ст..

2. Найзагальніші тенденції в розвитку української поезії.

Тема 4.2: Постать І.Франка в українській літературі та національній культурі

Мета вивчення: ознайомити з життєвим і творчим шляхом; закріпити вивчене про розвиток епосу, лірики та драми; виховувати любов до поетичного слова.

План лекцій:

1. Художня творчість І.Франка. Історично вимушена поліфункціональність.

2. Поезія. Актуальність тематики, ідейна глибина, новаторство поетичної форми.

3. Характеристика збірок «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Semper tiro», «Давнє і нове», «Із літ моєї молодості».

4. Поєми. Основні групи: сатиричні, соціально-побутові, історичні, філософські і поєми-казки. Широта проблематики. Жанрова різноманітність.

5. Драматургія. Суспільна актуальність, естетична концепція п'єс («Украдене щастя», «Учитель», «Сон князя Святослава»).

6. Мала епічна проза І.Франка: цикл «Бориславські оповідання»,

твори на сільську («Лесишина челядь», «Сам собі винен», «Історія Кожуха») і дитячу тематику («Грицева шкільна наука», «Малий Мирон», «У кузні»).

7. Проекція нової людини в повісті «Перехресні стежки».

8. Повість «Борислав сміється» – спроба ілюстрації соціалістичної доктрини.

9. Аналіз деградації суспільства у творах «Основи суспільності», «Для домашнього огнища».

10. Історична повість «Захар Беркут».

11. Роль перекладів у власній творчості І.Франка, створення антології світової літератури.

12. Літературознавча і фольклористична діяльність.

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми: Сумський державний університет, 2016. С.189-232.

2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.268-349.

Ключові поняття: епос, лірика, драма

Питання для самостійної роботи:

1. Розвиток громадсько-політичних та філософських поглядів І.Франка – основи його світобачення.

2. Естетичні засади наукового реалізму І.Франка.

3. Роль І.Франка-критика в українській літературі.

І.І . ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРА 40-60-Х РОКІВ ХІХ СТ.

Тема 1. Т.Шевченко – поет, драматург, прозаїк, критик, художник

Мета вивчення: познайомити з долею і талантом Кобзаря, поглибити вивчене про біографію, ознайомити з критичними матеріалами, проаналізувати художні твори, прищепити любов до Шевченкового слова.

План заняття:

1. «Історія мого життя була частиною історії моєї Батьківщини» (Т.Шевченко).
2. Філософські, національні, соціальні погляди та естетична концепція Т.Шевченка.
3. Романтичні мотиви поетичної творчості Т.Шевченка раннього періоду («Причинна», «Тополя», «Лілея»).
4. Історична та художня правда в поемі Т.Шевченка «Гайдамаки».
5. Реалістична та символічна основа поеми Т.Шевченка «Катерина». Порівняння цього твору з однойменною картиною Т.Шевченка.
6. Пасіонарна напруга поезій циклу «Три літа».
7. Викривальна сила політичної інвективи «Кавказ».
8. Роздуми Т.Шевченка над історичною долею України («Сон», «І мертвим, і живим...», «Великий льох», «Холодний Яр», «Наступила чорна хмара»).
9. Гротескно-фантастична символіка поезій Т.Шевченка періоду заслання («Чума», «Пророк», «Мені здавалося, я не знаю»). Порівняння її з поезіями із циклу «В казематі».
10. Переосмислення біблійних та євангелійних мотивів («Ісаія. Глава 35», «Подраженіє Іезекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV», «Марія», «Саул»).
11. Російськомовні повісті Т.Шевченка («Художник», «Наймичка», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Варнак»).
12. Традиції і новаторство Т.Шевченка у драматургії.
13. Вирішальний вплив Т.Шевченка на вироблення естетичної концепції українського письменства та на перспективну кристалізацію національної свідомості українства.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.30-51.
2. Історія української літератури : у 12 т. / редкол. : Віталій Дончик (голова) [та ін.]; Нац. акад наук України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Т.4.: Тарас Шевченко. Київ : Наукова думка, 2014. 783 с.
3. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 1. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С. 474-524.
4. Даниленко Ірина. Давидова арфа й Тарасова кобза: про «Давидові псалми» Т.Г.Шевченка. *Слово і Час*. 2007. № 5. С.3-16.
5. Барабаш Юрій. «...Людей і Господа любить» (любов як ментальна й поетична константа творчості Тараса Шевченка). *Слово і Час*. 2007. № 3. С.3-19.
6. Яременко Василь. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи. *Слово і Час*. 2007. № 3. С.19-27.
7. Федорчук Олесь. Зауваги до автографів Шевченка. *Слово і Час*. 2007. № 3. С.28-30.
8. Наливайко Дмитро. Стиль поезії Шевченка. *Слово і Час*. 2007. № 1. С.27-36. № 2. С. 3-16.
9. Ольга Біличенко. До питання типологічного зв'язку літератури і образотворчого мистецтва у творчості Т.Г.Шевченка (в контексті розвитку романтизму першої половини XIX ст.). *Фольклор. Проблеми поетики. Зб. наук. праць*. Вип. 26. / Редкол. : М.Х.Гуменний (від.ред.) та ін. Київ: Акцент, 2007. С. 123-128.
10. Марія Кириченко. Образ пророка в поезії Шевченка останнього періоду творчості як втілення високої культурологічної місії поета. *Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб. наук. праць*. Вип. 26. / Редкол. : М.Х.Гуменний (від.ред.) та ін. Київ : Акцент, 2007. С. 362-367.
11. Зборовська Н.В. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ: Академвидав, 2006. С.77-98.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

Підготувати доповіді:

- Основні риси творчої особистості поета, окреслені Євгеном Маланюком у статтях «Ранній Тарас Шевченко», «Три літа», «Шевченко – живий» (Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. Київ, 1997).

- Образ молодого Шевченка в біографічних дослідженнях О.Кониського та П.Зайцева – на вибір (Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський. Київ, 1994; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ, 1994).

- Образ молодого Шевченка, що постає з його листів.

- Кобзар і кобзарство.

- Псалми як літературний жанр. «Псалми Давидові» у творчості Т.Шевченка: окреслення провідних смислів.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. У чому виявляється романтизм та фольклоризм поеми «Мар'яна-черниця» Т.Шевченка?

2. У чому полягає романтизм конфлікту поеми Т.Шевченка «Слепая»?

3. У чому виявляється специфіка поезики сновидіння в поемі Т.Шевченка «Слепая»?

4. Роль Т.Шевченка в розвитку українського театру.

5. У чому виявляється специфіка конфлікту історичного-побутової п'єси «Назар Стодоля»? Простежте його зв'язок із драматургією І.Котляревського.

6. Дати характеристику дійовим особам історико-побутової п'єси «Назар Стодоля». У чому виявляється специфіка їх художньої реалізації?

7. Визначте розмаїття тематики повістей Т.Шевченка.

8. У чому виявляються композиційні особливості повістей?

9. Яка роль оповідача в повістях Т.Шевченка?

10. Простежте за функціями автобіографізму в повістях Т.Шевченка «Художник», «Музикант»

11. Розкрийте питання про співвідношення національного і загальнолюдського в повістях Т.Шевченка.

12. Коли і чому писався «Журнал» Т.Шевченка?

13. Яким фактам приділяє особливу увагу Т.Шевченко в Щоденнику?

14. Які основні положення шевченківської естетичної концепції, викладеної в «Журналі», ви могли б виділити?
15. Яку роль відіграє «Щоденник» для вивчення біографії Т.Шевченка?
16. До кого пише листи Т.Шевченко, яким постає в листах?

Тема 2. П.Куліш – автор першого історичного роману

Мета вивчення: познайомити з життям і творчістю письменника; закріпити вивчене про літературний процес Шевченка і Куліша; прищеплювати любов до України та відповідальність за її долю.

План заняття:

1. Багатогранність діяльності.
2. Випробування можливостей романтизму в першому історичному романі «Чорна рада».
3. Поетична творчість (збірки «Досвітки», «Хуторна поезія», «Дзвін»).
4. П.Куліш – збирач і видавець фольклорно-етнографічних матеріалів. Заслуги в галузі перекладу.
5. Видання альманаху «Хата», журналу «Основа».

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.52-74.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.69-152.

3. Зборовська Н.В. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ: Академвидав, 2006. С.121-131.

4. Ковпик С. Духовність драматургії Пантелеймона Куліша: Монографія. Київ: Акцент, 2004. 188 с.

5. Нахлік Є.К. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Докум.-біогр. студія. Київ: Український письменник, 2006. 351 с.

6. Куліш П. Повість про український народ / Упоряд. та автор. вступ. ст. В.Івашків; перекл. з рос. Я.Приходи. Львів: Літопис, 2006. 228 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Національна специфіка як психолого-естетична категорія в літературній критиці П.Куліша.
2. П.Куліш і Біблія.
3. Участь П.Куліша в Кирило-Мефодіївському братстві.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Жанр ідилії у творчості П.Куліша. Риси цього жанру в оповіданні «Орися» та «Дівоче серце».
2. Народнопоетичні засоби творення образів в названих вище оповіданнях.
3. Фольклоризм оповідання «Гордовита пара».

Тема 3. Утвердження української прози нового типу в II пол. XIX ст.

Мета вивчення: познайомити з біографією Ю.-О.Федьковича, Олекси Стороженка та їхньою творчістю; закріпити вивчене про розвиток прози II половини XIX ст.; прищеплювати любов до народу, співчуття до його складної історичної долі

План заняття:

1. Поєднання романтичної ідеалізації та побутових реалій у повістях та оповіданнях Ю.Федьковича («Люба-згуба», «Серця не навчити», «Галіянка», «Сафат Зінич»).
2. Перші спроби «химерної прози» в українській літературі: «Марко Проклятий» О.Стороженка.

Література:

1. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.196-229.

2. Пойда О. Олекса Стороженко: нарис життя і творчості. Вінниця, 2008. 240 с.

3. Олекса Стороженко. Марко Проклятий: вибрані твори. Київ: Знання, 2014. 206 с.

4. Бойцун І.Є. Співець козаччини Олекса Стороженко. *Слобожанщина: літературний вимір: Збірник наукових праць*. Вип. II. Луганськ: Знання, 2004. С. 3-9.

5. Пойда Оксана. Міф про анахронізм та асоціальність Олекси Стороженка. *Літературознавчі обрії*. Праці молодих учених. Випуск 6.

Київ : Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2004. С. 50-56.

6. Ковалець Лідія. Юрій Федькович у царині своєї лектури. *Слово і Час*. 2006. № 1. С. 36-51.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Архетип *дуба* в романтичній літературній традиції (на матеріалі творчості О.Стороженка).

2. Розкрийте збірний образ Матері у творах Ю.Федьковича та О.Стороженка.

3. Демократизм прози Ю.Федьковича.

4. Твори німецькою мовою Ю.Федьковича.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Фольклор і поетичні твори Ю.Федьковича.

2. Який вплив зробили на Ю.Федьковича твори Т.Шевченка?

3. У чому виявила себе своєрідність прози О.Стороженка і Ю.Федьковича?

4. Оцінка творчості Ю.Федьковича Іваном Франком і Лесею Українкою.

Тема 4. Особливості української поезії пошевченківського періоду

Мета вивчення: познайомити з життям і творчістю Л.Глібова й С.Руданського; поглибити вивчене про українську байку; виховувати любов до рідної літератури.

План заняття:

1. Подолання впливу поезії Т.Шевченка у ліриці С.Руданського, П.Куліша, Олени Пчілки. Розширення версифікаційних можливостей української лірики, жанрове її урізноманітнення.

2. Ліризація мотивів світової байки у творчості Л.Глібова.

Література:

1. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.153-195.

2. Латник Г. Український Рабле. *Руданський Степан. Усі твори в одному томі*. Київ / Ірпінь : Перун, 2007. С. 5-7.

3. Клименко З.О. Історична тема в творчості Степана Руданського. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: Научно-*

методический сборник. Вып. XIV: Памяти професора О.Е.Ольшанского. Часть 2. / Отв.ред. В.А.Глущенко. Славянск: СГПУ, 2006. С.98 -103.

4. Віталій Шевченко. Типологічні доміанти в історичних поемах К.Рилєєва і С.Руданського. *Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб. наук. праць*. Вип. 26. / Редкол. : М.Х.Гуменний (від.ред.) та ін. Київ : Акцент, 2007. С. 106-114.

5. ...І такі романтичні легенди навколо «Журби». *Горбатюк Василь. З-під трави забуття: Подільські шляхи українських письменників*. Хмельницький, 2011. С. 13–14.

6. Байки. Леонід Глібов. Київ: Книгаренька, 2018. 108 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Що ідентифікує байку як твір мистецтва?
2. Ліричні твори Л.Глібова

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Яка характерна риса байок Глібова другого періоду? Чи заважає ліризм сатиричним картинам у байках?
2. Громадська діяльність С.Руданського.

Тема 5. А.Свидницький – автор першого в українській літературі соціально-психологічного роману

Мета вивчення: познайомити з творчістю А.Свидницького; закріпити вивчене про роман; прищеплювати риси співчуття героям роману «Люборацькі».

План заняття:

1. Продовжувач кращих літературних традицій і новатор у змісті й формі художніх творів.
2. Перший реалістично-аналітичний соціально-хронікальний роман «Люборацькі»: трагедія української родини у середовищі неприродного білінгву.

Література:

1. Анатолій Патрикійович Свидницький. *Завальнюк О. М., Комарницький О. Б., Стецюк В. Б. Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського: іст. нариси*. Кам'янець-Подільський, 2007. С. 154-159.

2. Зайченко І. В. Літературно-педагогічне новаторство А. Свидницького. *Зайченко І. В. Історія педагогіки*. Київ, 2010. Кн. 2. С. 297-302.

3. Задорожний В. Автор пісні, що стала народною. *Слово і Час*. 2012. № 9. С. 46-51.

4. Данюк Наталія. Метод психологізації у творчості Анатолія Свидницького. *Слово і Час*. 2005. № 6. С. 80-83.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Мала проза А.Свидницького.
2. Жіночі образи в романі «Люборацькі».

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Нариси життя і творчості Анатолія Свидницького: відоме і невідоме.
2. Питання освіти в романі «Люборацькі».

РОЗДІЛ II. ХУДОЖНІ ПОШУКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ 70-90-Х РОКІВ ХІХ СТ.

Тема 6. Літературний рух 70-90 –х років ХІХ століття

Мета вивчення: познайомити з літературою 70-90-х років ХІХ ст.; закріпити вивчене про літературний процес; виховувати любов до України; прищеплювати риси гідності, порядності, бажання розвивати свої природні здібності.

План заняття:

1. Історичні умови. Зміцнення зв'язків Галичини з Україною.
2. Зростання інтересу до питань національної самобутності, зокрема до усної народної поетичної творчості й етнографії. Видання фольклорних збірників.
3. Поява нових тем і проблем. Розвиток нових жанрів. Пожвавлення перекладацької роботи. Національне питання в літературі.
4. Розвиток українського театрального мистецтва.
5. Літературно-теоретична полеміка 70-х рр..
6. Заснування часописів, альманахів, журналів, їх художньо наукове спрямування та значення.
7. Початок літературної і наукової діяльності М.Грушевського.

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.75-79, 118-122.

2. Гаврилюк О. Українська література в контексті розвитку суспільства другої половини ХІХ століття. *Дивослово*. 2010. № 8. С. 11-15.

3. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років ХІХ століття. Суми : Собор, 2005. 448 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Психологізація народницького реалізму.
2. Елементи наукового реалізму в прозі 70-90-х років.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Культурно-просвітницька діяльність «Громади».
2. Українське літературне життя 70-90-х рр.: традиції і новаторство.

Тема 7: «Феміністична» тенденція в українській літературі ХІХ ст.

Мета вивчення: дати поняття «феміністична проза»; познайомити з життям і творчістю письменниць-феміністок; проаналізувати художні твори; прищеплювати риси людяності.

План заняття:

1. Особливості «феміністичного» дискурсу в художній літературі у порівнянні з «маскулінним».
2. Інтерпретація соціального, національного та побутового гноблення крізь призму жіночого сприйняття у творах Марка Вовчка та Ганни Барвінок.
3. Обстоювання принципів духовної та інтелектуальної емансипації жінки в повісті «Товаришки» Олени Пчілки.
4. Кристалізація емансипантської концепції в «Товаристві руських жінок», видання альманаху «Перший вінок», творча позиція Наталі Кобринської та інших емансипанток.

Література:

1. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 1. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С.569-594.

2. Зборовська Н.В. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ:

Академвидав, 2006. С.98-116.

3. Тетяна Галяніна. Літературні й музичні взаємозв'язки Марка Вовчка та І.С.Тургенєва. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 36. наук. праць. Вип. 26. / Редкол. : М.Х.Гуменний (від.ред.) та ін. Київ : Акцент, 2007. С. 258-264.

4. Левчик Надія. Світло класики: Марко Вовчок . *Українська мова й література в середніх школах*. 2005. № 10. С. 101-107.

5. Гуць М. Маловідомі сторінки з життєпису Олени Пчілки: (Деякі архівні матеріали, пов'язані з відкриттям пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року). *Слово і Час*. 2005. № 10. С. 58-66.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Марко Вовчок, Олена Пчілка, Наталія Кобринська, Ганна Барвінок в оцінці критики (І.Франко, М.Павлик, Л.Українка, М.Коцюбинський, О.Кобилянська).

2. Концепція особистості жінки в «феміністичному» дискурсі української літератури ХІХ століття.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. У чому виявляється вплив І.Тургенєва на Марка Вовчок?

2. Чому відбувся перехід письменниці в російську літературу?

3. У чому виявляється автобіографічність образу Маші з роману «В глуші»?

4. Дайте характеристику образу Володимира Хрущова з роману «В глуші».

5. Охарактеризуйте образ Маші з роману «Живая душа».

6. У чому полягає трагічність образу Агнеси Камишевої?

7. Доведіть, що іронія Марка Вовчка є основним засобом творення чоловічих образів у романі «Живая душа».

8. Охарактеризуйте тип різночинця Загайного у романі «Живая душа».

Тема 8: Досягнення реалізму в українській прозі др. пол. ХІХ ст.

Мета вивчення: познайомити з життям і письменницькою «кухнею» письменників; закріпити вивчене про роман як вид літератури; виховувати в душі любові до української літератури

План заняття:

1. Розкриття механізмів соціального бунту в українській прозі

- др. пол. ХІХ ст. у повісті «Микола Джеря» І.Нечуя-Левицького.
2. «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького – художній портрет українського менталітету на побутовому рівні.
  3. Своєрідність історичної прози І.Нечуя-Левицького «Князь Ярема Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».
  4. Місце інтелігенції в національному та соціальному житті («Хмари», «Над Чорним морем» І.Нечуя-Левицького, «Народолубець», «Лихі люди» Панаса Мирного).
  5. Соціальний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика: широкий художній аналіз історичної дійсності та психології «пропащої сили».
  6. Трагічні колізії жіночої долі в романі «Повія» Панаса Мирного.
  7. Актуальність проблематики, тенденційності, висока майстерність і художнє новаторство оповідань Панаса Мирного («Лихий попутав», «П'яниця», «Лови», «Морозенко», «Серед степів», «Сон»).
  8. Екзистенціальна проблематика прози Б.Грінченка («Дзвоник», «Сама, зовсім сама», «На розпутті»).
  9. Дидактична основа діалогії «Серед темної ночі», «Під тихими вербами». Провідні образи творів Б.Грінченка.
  10. Твори про дітей Б.Грінченка.

Література:

1. Українська література ХІХ століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С. 75-117, 165-176, 180-188.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.381-474.
3. Богданець-Білоskalенко Н. Біографічні нариси Бориса Грінченка як джерело вивчення історії української літератури ХІХ ст. *Українська мова і література в школах України*. 2018. № 5. С. 38-41.
4. Бузулан Г. Компаративний аналіз двох романів: «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та І. Білика і «Злочин і кара» Ф.Достоевського. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 19-22.
5. Голобородько Я. Інтелектуал, письменник, науковець: життя й аспекти творчої діяльності Бориса Грінченка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 10. С.4-7.

6. Голобородько Я. Духовні імперативи Бориса Грінченка: життєтворчість крізь призматику «херсонського періоду». *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2007. № 17–18. С. 74-79.

7. Панченко В. «Великий артист зору»: [І.Нечуй-Левицький]. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2005. № 1. С. 2-19.

8. Погребенник В. Іван Нечуй-Левицький. 1838-1918. *Українська мова та література*. 2004. № 21-24. С.17-29.

9. Пода О. Історичний роман І.С. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький»: роздуми над рукописом. *Слово і Час*. 2004. № 10. С.44-57.

10. Поліщук Я. Культурницька місія Бориса Грінченка. *Дивослово*. 2007. № 7. С.45-47.

11. Ротач П. 3 етюдів до біографії Панаса Мирного. *Слово і Час*. 2003. № 2. С.76-79.

12. Турчин М. Пропаша доля внука: ще одне прочитання образу Чіпки. *Дивослово*. 2004. № 9. С.23-25.

13. Федоренко Т. Згублене життя: (до компаративного вивчення роману «Повія» Панаса Мирного). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 4. С.34-37.

14. Зборовська Н.В. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ: Академвидав, 2006. С.131-142.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Жанри прози, драматургії, публіцистики, в яких працювали письменники. У яких із них, на вашу думку, найповніше виявився талант митців?

2. Твори письменників, у яких представлена історична тема.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Основні творчі засади письменників.

2. «Нова людина» у творчості митців.

3. Оцінка письменників-прозаїків у критиці – тогочасній і наших днів

4. Науковий реалізм у прозі митців.

РОЗДІЛ III. ДРАМАТУРГІЯ 70-90-Х РОКІВ

Тема 9: «Корифеї» українського театру

Мета вивчення: проаналізувати розвиток українського театру; закріпити вивчене про драму; прищеплювати любов до театрального мистецтва.

План заняття:

1. Історична роль українського театру в національному житті др. пол. XIX ст., актуалізація соціально-побутової драми.
2. Мелодраматична манера М.Старицького («Не судилось», «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Талан», «Розбите серце», «Оборона Буші»), сценічна обробка літературних сюжетів.
3. Психологічна мотивація соціально-побутової драми М.Кропивницького («Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павук»).
4. Втілення принципів реалізму в соціально-побутовій драматургії І.Карпенка-Карого («Безталанна», «Сто тисяч», «Мартин Боруля», «Хазяїн»).

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. С.118-164.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.573-673.

3. Городна О. Розвиток драматургії і театру. Український професійний театр. Труппа корифеїв. *Українська мова та література*. 2010. № 38-40. С. 3-8.

4. Захарченко А. Українська комедія кінця XIX – початку XX століття: жанрові, тематичні, образні доміанти. *Українська мова і література в школах України: щомісячний науково-методичний та літературно-мистецький журнал*. 2018. № 12. С. 13-20.

5. Новиков А. Марко Кропивницький – фундатор нового українського театру. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 7. С. 4-7.

6. Новиков А. Феномен театру корифеїв у контексті світової культури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 10.

С. 5-7.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Соціально-моральна проблематика творів М.Кропивницького.
2. Чим, на вашу думку, пояснюється замовчування історичних романів М.Старицького «Молодість Мазепи» і «Руїна»?
3. Особливості нового жанру в українській літературі - трагікомедії.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Жанрово-стильові особливості українській драматургії II половини XIX століття.
2. Українське та західноєвропейське театральне життя: спільне й відмінне.
3. Драматургія 70-90-х рр.: традиції і новаторство.
4. Співвідношення реалістичної й романтичної поетики в драматичних творах «корифеїв».
5. Проблеми української інтелігенції в п'єсах драматургів.
6. Роль родини Тобілевичів у становленні театру «корифеїв» (М.Садовський, П.Саксаганський, М.Садовська-Барілотті).
7. Марія Заньковецька – безсмертна зірка українського театру.
8. Театр «корифеїв» та національна пам'ять: проблеми і перспективи.
9. Образ глита в українській та зарубіжній драматургії.

РОЗДІЛ IV. УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ 70-90-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ

Тема 10: Українська поезія 70-90-х рр. XIX ст.

Мета вивчення: познайомити з розвитком поезії 70-90-х рр.; дати основні біографічні відомості про видатних митців; прищеплювати любов до українського слова.

План заняття:

1. Постать П.Грабовського, його трагічна доля. Основна проблематика творів.
2. Поєднання реалістичної манери письма з фольклорною традицією у поезії І.Манжури.
3. Високі художні якості поезій Я.Щоголева.
4. Суб'єктивні мотиви у циклі О.Кониського «Скорбні пісні».

5. «Душа убога встала рано...» (Василь Мова).

6. Творчість Трохима Зінківського.

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2016. 237 с.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.475-572.

3. Александрова Г. Знаковість і значущість присутності: До 170-річчя Олександра Кониського. *Дивослово*. 2006. № 10. С. 58-61.

4. Бондар М. Живопис мелодійного слова: (До 150-річчя Івана Манжури. *Слово і Час*. 2001. № 12. С. 16-25.

5. Вертій О. «Українська ідея» як феномен літератури: народні джерела творчості Павла Грабовського. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 15-20.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Своєрідність пейзажної, портретної лірики Я.Щоголева.

2. Наукова діяльність І.Манжури.

3. Риси спільності в темах, мотивах, провідних ідеях поезії Т.Шевченка, П.Грабовського та В.Стуса. Що спільного в їхніх біографіях?

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Художні пошуки поезії 70-90-х рр. XIX ст..

2. Співіснування романтизму з реалізмом в поезії 70-90-х рр. XIX ст..

Тема 11: Постать І.Франка в українській літературі та в національній культурі

Мета вивчення: познайомити з життєвим і творчим шляхом; закріпити вивчене про розвиток епосу, лірики та драми; виховувати любов до поетичного слова.

План заняття:

1. Універсалізм І.Франка, виняткова полі функціональність, значення в формуванні нового типу українського письменника, нового типу українця. Суперечність між раціоналістичною доктриною та художньою

творчістю («Література, її завдання і найважливіші ціхи», «Із секретів поетичної творчості», статті про класиків і модерністів).

2. Різноматична збірка «З вершин і низин». Спроба «примирення» соціально заангажованої версифікації із високою лірикою.

3. «Зів'яле листя» – перлина української лірики. Неадекватне поцінування цієї збірки автором та критикою.

4. Естетична своєрідність збірок «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Excelsior».

5. Філософська наповненість поем «Іван Вишенський», «Смерть Каїна», «Похорон», «Мойсей».

6. Невдала спроба І.Франка ілюструвати соціалістичну доктрину засобами художньої прози («Борислав сміється» та ін.), глибокий аналіз життя української інтелігенції в повістях «Основи суспільності», «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки».

7. Оновлення драматургії як жанру в творчості І.Франка («Учитель», «Сон князя Святослава», «Будка ч.27»). «Украдене щастя» – класичний зразок соціально-побутової, психологічної драми.

8. І.Франко – яскравий приклад драматичного перебігу українського письменства від традиційного до нового типу естетичної свідомості в її «перехідний період».

Література:

1. Українська література XIX століття : навчальний посібник / Г. П. Калантаєвська. Суми: Сумський державний університет, 2016. С.189-232.

2. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2. : Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. Київ: Либідь, 2006. С.268-349.

3. Дронь К. Міфологізм у прозі Івана Франка: (імагологічний аспект). Київ : Наукова думка, 2013. 241 с.

4. Зборовська Н.В. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ: Академвидав, 2006. С.142-152.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Як відбувалася еволюція художньої образності в ліриці І.Франка?

2. Дайте приклади елементів натуралізму в прозі І.Франка.
3. Розкрийте тему героя і маси в поемах митця.
4. Проаналізуйте біблійні сюжети у творчості І.Франка.

Питання та завдання для самоконтролю та самостійної роботи:

1. Науковий реалізм і творча спадщина І.Франка.
2. Нові виміри прози митця.
3. Театральна та кінематографічна історія п'єс І.Франка.
4. Історіософські погляди письменника.

І.ІІІ. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ НАБУТИХ ЗНАНЬ

ФОРМА КОНТРОЛЮ: іспит

Питання до іспиту:

1. Щастя і трагізм материнства в поетичній творчості Т.Шевченка.
2. Мотиви й образи ранньої творчості Т.Шевченка.
3. Вершинні твори Т.Шевченка періоду «трьох літ»(1843-1847).
4. Глибина й чистота почуттів в інтимній ліриці Т.Шевченка.
5. Сторінки української історії у творчості Т.Шевченка (на прикладі 2-3 прочитаних творів).
6. Т.Шевченко – драматург.
7. Історична правда й художня вигадка в поемі Т.Шевченка «Гайдамаки».
8. «Чорна рада» П.Куліша як перший історичний роман в українській літературі: своєрідність жанру, композиції та сюжету.
9. Українська література 40-60 років ХІХ ст. в суспільному контексті.
10. Погляд на минуле й майбутнє України в посланні Т.Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...».
11. Головні тенденції прози 40-60 років ХІХ ст.
12. Біблійні теми й мотиви в поезії Т.Шевченка.
13. Мотиви й образи лірики Л.Глібова.
14. Російськомовна проза Т.Шевченка.
15. Жанрова природа лірики С.Руданського.
16. Образи, персонажі роману А.Свидницького «Люборацькі».
17. Особливості розвитку української поезії 40-60 років ХІХ ст.
18. Оригінальність прози Ю.Федьковича.
19. Поетичний світ П.Куліша: образ ліричного героя, теми, мотиви й особливості форми поезій.
20. Співомовки С.Руданського. Головні риси жанру.
21. Осмислення ролі людини й народу в національній історії в романі П.Куліша «Чорна рада».
22. Сюжетно-композиційні особливості роману А.Свидницького «Люборацькі».
23. Балади С.Руданського.
24. «Люборацькі» А.Свидницького – перший соціально-психологічний роман в українській літературі.

25. Життєвий і творчий шлях Олекси Стороженка.
26. Оповідання П.Куліша «Орися» як досконалий зразок романтичної ідилії в українській літературі.
27. Тематичний діапазон С.Руданського-лірика.
28. Різноманітність позицій персонажів роману П.Куліша «Чорна рада».
29. Головні риси Л.Глібова-байкаря.
30. Поєднання рис реалізму і романтизму в романі П.Куліша «Чорна рада».
31. Риси духовної й матеріальної культури українців у повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
32. Ідейно-художнє багатство філософської та громадянської лірики І.Франка.
33. Людина, сім'я та суспільство у психологічному й моральному аспектах за повістю І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
34. Історичний шлях нації та доля її провідників за поемою «Мойсей» І.Франка.
35. Проблема вибору життєвого шляху героями роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П.Мирного та І.Білика.
36. Поетична драма «Зів'яле листя» І.Франка: історія написання, спектр любовного почуття, образ ліричного героя, особливості поетичної форми.
37. Майстерність І.Карпенка-Карого як драматурга (на прикладі вивчених творів).
38. Біблійна основа та проблематика поеми І.Франка «Мойсей».
39. Багатогранність діяльності М.Старицького, її значення для розвитку української культури.
40. Почуттєва драма ліричного героя збірки І.Франка «Зів'яле листя» та майстерність її зображення.
41. І.Франко як письменник, громадський діяч, перекладач і вчений.
42. Терентій Пузир у світовій галереї літературних скнар (за комедією І.Карпенка-Карого «Хазяїн»).
43. Взаємини людини і суспільства в повісті І.Франка «Перехресні стежки».
44. Доля митця в суспільстві у драмі М. Старицького «Талан».
45. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П.Мирного та І.Білика як соціально-психологічний роман.
46. Поетичний світ реалізму (на прикладі творчості Б.Грінченка, П.Грабовського).
47. Світ людських взаємин у повісті І.Франка «Перехресні стежки».

48. Театр корифеїв як вершинний здобуток української національної культури другої пол. ХІХ ст.: історія постання й розвитку, представники й досягнення.
49. Ліричний герой громадянської поезії І.Франка.
50. Життєвий і творчий шлях Б.Грінченка.
51. Драма М.Старицького «Не судилось» (історія написання, проблематика).
52. Життя і творчість П.Мирного. Особливості письменницької «кухні».
53. Ліричні твори В.Мови (Лиманського) .
54. Громадянські мотиви в поезії М.Старицького.
55. Місце інтелігенції в національному та соціальному житті («Хмари», «Над Чорним морем» І.Нечуя-Левицького, «Народолобець», «Лихі люди» П.Мирного).
56. Своєрідність історичної прози І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».
57. Різноматична збірка «З вершин і низин» І.Франка. Спроба «примирення» соціально заангажованої версифікації із високою лірикою.
58. Естетична своєрідність збірок «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Excelsior» І.Франка.
59. Психологічна мотивація соціально-побутової драми М.Кропивницького («Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павук»).
60. Трагічні колізії жіночої долі у романі «Повія» П.Мирного.
61. Філософська наповненість поем «Іван Вишенський», «Смерть Каїна», «Похорон» І.Франка.
62. Невдала спроба І.Франка ілюструвати соціалістичну доктрину засобами художньої спроби («Борислав сміється»).
63. Мелодраматична манера М.Старицького («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Не судилось», «Талан»).
64. Оновлення драматургії як жанру у творчості І.Франка («Учитель», «Сон князя Святослава»).
65. Розкриття соціального бунту в українській прозі другої пол. ХІХ ст. у повісті «Микола Джеря» І. Нечуя–Левицького.
66. Історична роль українського театру в національному житті пол. ХІХ ст., актуалізація соціально-побутової драми.
67. Втілення принципів реалізму в соціально-побутовій драматургії І.Карпенка-Карого («Безталанна», «Сто тисяч», «Мартин Боруля», «Хазяїн»).
68. «Зів'яле листя» І.Франка – перлина української лірики. Неадекватне поцінювання цієї збірки автором та критикою.

69. Поєднання традиційної поезики з пошуками нових художніх якостей у ліриці Я.Щоголева.
70. Глибокий аналіз життя української інтелігенції в повістях «Основи суспільності», «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки» І.Франка.
71. Лірика П.Грабовського.
72. Співіснування реалізму з романтизмом (творчість І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І.Франка).
73. Моральна й психологічна сутність явища «кайдашизму» в повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
74. І.Карпенко-Карий як батько української комедії.
75. Сюжет і композиція роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні? » П.Мирного та І.Білика. Проблематика твору.
76. «Маленька людина» в оповіданнях Б.Грінченка.
77. «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького – сатирична соціально-побутова повість (історія написання, проблематика повісті, образи твору).
78. Трагізм дитячих доль в оповіданнях Б.Грінченка «Украла», «Дзвоник», «Батько та дочка».
79. Особливості драматургії І.Карпенка-Карого.
80. Життєвий і творчий шлях І.Нечуя-Левицького.
81. Українська драматургія і театр другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.
82. Перехресні стежки громадянського обов'язку й особистого щастя (основні проблеми повісті І.Франка «Перехресні стежки»).
83. Творчий доробок Олени Пчілки.
84. Імператив соціальної заангажованості у доробку І.Манжури, П.Грабовського.
85. Проблематика прози Марка Вовчка. Особливості оповіді в «Народних оповіданнях».
86. Життєвий і творчий шлях Т.Зінківського.
87. «Украдене щастя» І.Франка – класичний зразок соціально-побутової, психологічної драми.
88. Творча позиція Наталі Кобринської.
89. Образ народного месника Кармелюка в повісті Марка Вовчка та романі М.Старицького.
90. Літературна спадщина Ганни Барвінок.

Творчі завдання

1. Народні звичаї та обряди у творах Олени Пчілки.
2. Народні звичаї та обряди у творах Марка Вовчка.
3. Народні звичаї та обряди у творах І.Карпенка-Карого.
4. Народні звичаї та обряди у творах Б.Грінченка.
5. Народні звичаї та обряди у творах М. Старицького.
6. Народні звичаї та обряди у творах П.Мирного.
7. Народні звичаї та обряди у творах І.Франка.
8. Проблема «батьки – діти» у творах Олени Пчілки.
9. Проблема «батьки – діти» у творах Марка Вовчка.
10. Проблема «батьки – діти» у творах М. Старицького.
11. Проблема «батьки – діти» у творах І.Карпенка-Карого.
12. Проблема «батьки – діти» у творах П.Мирного.
13. Проблема „батьки – діти» у творах І.Франка.
14. Проблема «батьки – діти» у творах І.Нечуя-Левицького
15. Проблема «батьки – діти» у творах Б.Грінченка.
16. Гендерний аналіз творів Олени Пчілки.
17. Гендерний аналіз творів М. Старицького.
18. Гендерний аналіз творів Марка Вовчка.
19. Гендерний аналіз творів І.Карпенка-Карого.
20. Гендерний аналіз творів І.Франка.
21. Гендерний аналіз творів Б.Грінченка.
22. Гендерний аналіз творів М. Кропивницького.
23. Гендерний аналіз творів П.Мирного.
24. Вічна проблема «батьки-діти» у творах Т.Шевченка.
25. Вічна проблема «батьки-діти» у творах А.Свидницького
26. Історична тематика у творах П.Куліша.
27. Історична тематика в творах Ю.Федьковича.
28. Вічна проблема «батьки-діти» у творах Ю.Федьковича.
29. Вічна проблема «батьки-діти» у творах П.Куліша.
30. Історична тематика в творах Т.Шевченка.

Список текстів для обов'язкового прочитання

Т. Шевченко Кобзар /увесь/. Назар Стодоля. Проза: повісті /на вибір/. Щоденник.

П. Куліш Кумейки. Великі проводи. До братів на Україну, До кобзи. Рідне слово. До рідного народу. Слово правди. До Шевченка. Поет. Проза: Оріся. Гордовита пара. Чорна рада.

Л. Глібов Байки /на вибір/. Поезії: Журба. Не плач, поет! Веснянка. Інші твори для дітей.

С. Руданський Хрест на горі. Сиротина я безродний. Ти не моя. Мене забудь. Повій, вітре, на Україну. Над колискою. Студент. Псалом 136. Полюби мене. Гей, бики! Наука. Співомовки. Добре торгувалось. Вареники. Пан і Іван в дорозі. Сховалась. Сама учить. Баба в церкві.

А. Свидницький Люборацькі. Поезії. «Злий дух», «Великдень у подолян», «Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського».

Ю. Федькович Поезії, поеми: Дезертир. Лук'ян Кобилиця. Новобранчик. Довбуш. Проза: Люба-згуба. Серце не навчити. Три як рідні брати. Штефан Славич. Сафат Зінич.

О.Стороженко «Марко Проклятий».

Марко Вовчок Народні оповідання (на вибір 2-3). Маша. Игрушечка. Інститутка

Олена Пчілка Збірка поезій «Думки-мережанки». Проза: «Пігмаліон», «Чад», «Забавний вечір», «Соловійовий спів», «Золота писанка», «Півтора оселедця», «Світло добра і любові», «Товаришки»

Ганна Барвінок оповідання (на вибір 2-3)

Наталя Кобринська оповідання (на вибір 2-3)

І.Нечуй-Левицький «Дві московки», «Микола Джеря», «Бурлачка», «Кайдашева сім'я», «Афонський пройдисвіт», «Маруся Богуславка», «На Кожум'яках», «Хмари» *або* «Над Чорним морем», «Гетьман Іван Виговський» *або* «Князь Єремія Вишневецький»

П.Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні», «Лихий попутав», «П'яниця», «Повія», «Лови», «Лимерівна», «Голодна воля», «Морозенко»

Б.Грінченко «Серед темної ночі», «Під тихими вербами», твори для дітей (на вибір 2-3 оповідання)

М.Старицький поезії (на вибір), «Не судилося», «Талан», «За двома зайцями», «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Оборона Буші», «Богдан Хмельницький» *або* «Разбойник Кармелюк»

М.Кропивницький «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павук», «По ревізії» *або* «Пошились в дурні», «Івасик –Телесик» *або* «По щучому велінню»

І. Карпенко-Карий «Сто тисяч», «Хазяїн», «Мартин Боруля», «Сава Чалий», «Бурлака», «Безталанна», «Суєта», «Житейське море», «Бондарівна»

І.Манжура поезії

Я.Щоголев поезії

П.Грабовський поезії

В.Мова (Лиманський) поезії, драми

Т.Зінківський поезії

О.Кониський поезії, оповідання

І.Франко збірки (структура, композиція, тематика), «Іван Вишенський», «Смерть Каїна», «Похорон», «Моїсей», «Украдене щастя», «Учитель», «Будка ч.27». «Борислав сміється», «Лель і Полель», «Перехресні стежки», «Захар Беркут». «На дні», «Сойчине крило», «Основи суспільності», «Для домашнього огнища»

І.ІV. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Завдання для самостійної роботи

І. Творчі письмові завдання

1. Визначте суспільно-моральний ідеал І.Тобілевича як драматурга.
2. Схарактеризуйте особливості нового жанру в українській літературі – трагікомедії (наведіть приклади з творчості І.Карпенка-Карого).
3. Проблеми української інтелігенції в п'єсах І.Тобілевича.
4. Співвідношення реалістичної й романтичної поетики в драматургії І.Карпенка-Карого.
5. Жанрове розмаїття поезії М.Старицького.
6. Тематика і проблематика прозових творів М.Старицького.
7. Соціально-моральна проблематика творів М.Кропивницького.
8. Елементи публіцистики в п'єсах М.Кропивницького.
9. Своєрідність реалізму української драматургії 70-90-х років ХІХ ст.
10. Нові жанрові і стильові явища в українській драматургії 70-90-х років ХІХ ст.
11. Чи можна ототожнювати реалізм і натуралізм?
12. У яких літературних родах реалістичний напрям здобув переконливе вираження: в поезії? у прозі? у драматургії?
13. Еволюція художньої образності в ліриці І.Франка.
14. Приклади елементів натуралізму в прозі І.Франка.
15. Проаналізуйте колізію двійництва у творчості І.Франка.
16. Роль жанру притчі в ліриці І.Франка.
17. Тема героя і маси в поемах І.Франка.
18. Біблійні сюжети у творчості І.Франка.
19. Стильові особливості Франкової прози.
20. Роль Франка-критика в українській літературі.
21. Лірична драма «Зів'яле листя» у контексті розвитку раннього українського модернізму.
22. Чим викликаний розквіт прози 70-90-х років?
23. Відмінність і спільність між прозою 50-60-х та прозою 70-90-х років.

24. Назвіть жанри прози, драматургії, публіцистики, в яких працював І.Нечуй-Левицький. У яких із них, на вашу думку, найповніше виявився талант митця?
25. У яких творах І.Нечуй-Левицький – прозових та драматичних – дістав вияв гумористичний струмінь? Що для автора виступає об'єктом висміювання?
26. Назвіть твори І.Нечуй-Левицького, якими представлена історична тема. Чи можна твердити про її зв'язок із основними ідеями публіцистики?
27. Які етапи еволюції притаманні повістувальному стилю Панаса Мирного?
28. Поміркуйте над роллю випадку й закономірності в долі Христі (роман «Повія» Панаса Мирного). Чи залишав автор можливість вибору для героїні, чи вона є типовою жертвою обставин?
29. У яких творах і творчих задумах Панаса Мирного фігурує образ інтелігента-народолюбця? Які художні рішення письменника супроводжують реалізацію програми цього героя?
30. Схарактеризуйте естетико-літературні погляди Б.Грінченка.
31. Художня еволюція Б.Грінченка.
32. Тематика, проблематика, жанрові особливості прози Б.Грінченка.
33. Стосунки інтелігенції й народу в прозі Б.Грінченка.
34. Складники культурно-освітньої програми Б.Грінченка. Що можна сказати про видавничу діяльність Б.Грінченка?
35. Якими рисами збагачується образ героя-учасника національно-культурного руху – в поезії 80-90-х років?
36. Які теми і мотиви характеризують у 80-90-х роках поезію філософського плану? Чим, на вашу думку, зумовлене справді поетичне, художнє звучання цих тем?
37. У чому своєрідність пейзажної, портретної лірики Я. Щоголева?
38. Які елементи романтичної тематики й поезики доносить Я. Щоголів із 40-х років у 80-90-ті роки? Чи модифікується його романтизм?
39. Чи має ознаки новаторства образ героя, створений у ліриці І. Манжури? У творах якої тематики й проблематики найсильніше відкарбувався його індивідуально-суб'єктивний погляд на світ?
40. Як еволюціонувала лірика П.Грабовського у плані поезики? Чи відбувалися паралельно з цим зміни у настроях, провідних мотивах, у поетичній ліриці? Доведіть це прикладами.
41. Наведіть приклад одного з сюжетів (інтер'єр, опис одягу, поведінки персонажів) «Народних оповідань» Марка Вовчка, де

використано контраст як спосіб глибшого розкриття трагізму життя покріпачених селян («Козачка», «Максим Гримач», «Горпина»).

42. Доберіть із тексту повісті «Інститутка» народні приказки, прислів'я, усталені вирази з фольклорних творів і народної розмовної мови, що характеризують різних персонажів.
43. Поміркуйте, чому Марко Вовчок у повісті «Інститутка» одну з головних героїнь-антиподів називає не на ім'я (Інститутка), а іншу – тільки на ім'я (Устина).
44. Яким постають українці у творчості Т.Шевченка?
45. Чому про славного гетьмана Б.Хмельницького Т.Шевченко сказав: «Якби ти на світ не родивсь...»?
46. У чому полягає драма Шевченкового життя?
47. Чому І.Франко зауважив, що у П.Куліша друга частина думки б'є по першій?
48. Простежте, яку роль у поемі Т.Шевченка «Катерина» виконують ліричні відступи.
49. Вкажіть, яке значення образу сови-сича надає Т.Шевченко у поемі «Катерина» (у народній ліриці цей образ символізує горе, а то й смерть героя), ілюструючи відповідь словами з тексту.
50. Поміркуйте, чому поему Т.Шевченка «Гайдамаки» можна вважати епопеєю.
51. З'ясуйте значення риторичних фігур у поезії Т.Шевченка «До Основ'яненка».
52. Поміркуйте, чому образ Катерини з однойменної поеми Т.Шевченка за своєю суттю є романтичним (на прикладах із твору).
53. Охарактеризуйте рядками з поеми Т.Шевченка «Великий льох» образи Б.Хмельницького та І.Мазепи.
54. Обґрунтуйте думку про те, що поезія «Три літа» є своєрідним творчим підсумком перебування Т.Шевченка в Україні. Проілюструйте прикладами з творів основні мотиви його поезії цього періоду.
55. Відшукайте у віршах Т.Шевченка із циклу «Псалми Давидові» підтвердження його провідного мотиву – відстоювання народних ідеалів, пророкування поетом всенародної розправи над гнобителями і майбутньої перемоги «добра» над «злом», «рабів» і убогих над «катами», «царями неситими».
56. Виберіть із поезій циклу «В казематі» рядки, що стали афоризмами.
57. Вкажіть, яку роль виконують пейзажі в поезіях Т.Шевченка.

58. З'ясуйте, як у творах Т.Шевченка, написаних у період заслання («І виріс я на чужині», «Варнак», «В неволі тяжко, хоча й волі...» тощо), поєднано ліричні спогади із засудженням кріпосницької системи.
59. Розкрийте збірний образ Матері у творах Т.Шевченка (рідної матері, Матері-землі, неньки-України, духовного однодумця) за поемою «Неофіти», поезією «На панщині пшеницю жала» та ін.
60. Поясніть, що об'єднує твори Т.Шевченка «Доля», «Муза», «Слава» у триптих.
61. Простежте паралелі у вживанні Т.Шевченком образу сокири в поезії «Я не нездужаю, нівроку...» та інших творах, з'ясувавши символічне значення цього образу і його походження (на вашу думку).
62. Наведіть слова з поезії П.Куліша «Рідне слово», у яких би звучав заклик до загальносуспільного єднання в ім'я державного та національного відродження.
63. Розмежуйте персонажів повісті П.Куліша «Чорна рада» (Петро Шрам, Леся Череванівна, Яків Сомко, Іван Брюховецький, Кирило Тур, Василь Невольник) на історичні та художні.
64. Розкрийте послідовність подій у «Чорній раді» П.Куліша. Поміркуйте, з якою метою автор наголошує на хронікальності свого роману (хроніка як літературний твір передбачає послідовний виклад якоїсь суспільної чи родинної події за тривалий проміжок часу).
65. Поясніть назву твору Ю.Федьковича «Три як рідні брати». Як передає ідею твору частка «як» у назві?
66. Проаналізуйте три образи-картини, зображені Ю.Федьковичем у вірші «Пречиста діво, радуйся, Маріє!» і поясніть ідейно-композиційну роль контрастних характеристик.
67. Хто був читачем української книги в часи Т.Шевченка?

II. Опрацювання наукової літератури

1. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. Київ:Критика,1998. 206 с. (1 розділ на вибір)
2. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. Київ: Абрис, 1997. 112 с. (1 розділ на вибір)
3. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // *Зібр. творів: У 50 т.* Київ, 1980. Т. 26. С.5-27. **або**
Франко І. Із секретів поетичної творчості // *Зібр. творів: У 50 т.* Київ, 1979. Т. 31. С. 45-119.

4. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування // *Українство на літературних поєвах з Московщиною. Культурологічні трактати*. Упорядкування Михайла Чорнопиского. Львів: Каменяр, 1998 (фактично 2000). С. 64-126.

5. Грабовський П. Децо про творчість поетичну // *Зібр. творів: У 3 т.* Київ, 1960. Т.3. С. 126-129.

III. Тестові завдання

1. З'ясуйте за поданим фрагментом

... потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.
Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться...

назву твору та його автора:

- а) «Ісаія. Глава 35», Т.Шевченко
- б) «Рідне слово», П.Куліш;
- в) «Мойсей», І.Франко;
- г) «De libertate», Г.Сковорода.

2. За уривком із твору

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі.
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав.
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

вказіть його назву та автора:

- а) «Тополя», Т.Шевченко;
- б) «Причинна», Т.Шевченко;
- в) «Лісова пісня», Леся Українка;
- г) «Небо», М.Петренко.

3. З'ясуйте за поданим фрагментом із твору Т.Шевченка:

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
– І ми – не ми, і я – не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я!
Та куций німець узлуватий,
А більш нікого!..

його назву:

- а) «І мертвим, і живим, і ненародженим...»;
- б) «Причинна»;
- в) «Кавказ»;
- г) «Полякам».

4. Фрагмент

І на Україні добро.
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну.
А понад ним зеленіють
Широкії села,
А у селах у веселих
І люди веселі.

із твору Т.Шевченка:

- а) «І мертвим, і живим, і ненародженим...»;
- б) «Катерина»;
- в) «Мені тринадцятий минало...»;
- г) «І виріс я на чужині...».

5. Поетичні рядки Т.Шевченка

Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

є у творі:

- а) «І мертвим, і живим, і ненародженим...»;
- б) «Катерина»;
- в) «Кавказ»;
- г) «І виріс я на чужині...».

6. Визначте за уривком із твору

В Путивлі на валу на брамі.

Святеє сонечко зійшло.
І каже: – Сонце пресвятеє
На землю радість принесло
І людям і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огнений господине!
Спалив єси луги, степи,
Спалив і князя, і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!

його назву та автора:

- а) «Плач Ярославни», Т.Шевченко;
- б) «Ой поля, поля зелені», Г.Сковорода;
- в) «Давня казка», Леся Українка;
- г) «Слово о полку Ігоревім».

7. Вкажіть за наведеними словами

Ярославна рано плаче в Путивлі на забралі, примовляючи:
«Світлеє і трисвітлеє сонце!
Всім тепле і красне єси!
Чому, господине, простерло гарячі промені свої
на лади воїв,
в полі безводнім спрагою їм луки звело,
тугою їм сайдаки стягло?»

назву твору:

- а) «Притча про любов» І.Франка;
- б) «Давня казка» Лесі Українки;
- в) «Слово о полку Ігоревім»;
- г) «Плач Ярославни» Т.Шевченка.

8. Вкажіть, із якого твору наведено поетичні рядки

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.

і хто його написав:

- а) «До Н.К.С.», П.Грабовський;
- б) «Веснянки», І.Франко;
- в) «Перемовки», С.Руданський;
- г) «Зацвіла в долині...», Т.Шевченко.

9. З'ясуйте за поданим фрагментом

У синє море сонце ясне тоне,
І своє світло, ніби кров, червоне,
По всій країні доокола сіє;
А там зозульку в гаю десь чувати,
А там дзвіночок став селом кувати,
Там в борі вітер листям шелевіє:
Пречиста Діво, радуйся, Маріє...

назву твору та його автора:

- а) «Гімн», І.Франко;
- б) «Пречиста Діво, радуйся, Маріє!», Ю.Федькович;
- в) «Марія», Т.Шевченко;
- г) «Я не співець чудовної природи», П.Грабовський.

10. Упізнайте за словами

Промовляє – оживає,
Згнічений морозом
Непозичений у німця
Український розум.
Схаменуться, стрепенуться
Стуманілі люде:
Рідне слово, рідний розум,
Рідна й правда буде

твір і його автора:

- а) «До молоді», М.Старицький;
- б) «Єретик», Т.Шевченко;
- в) «Рідне слово», П.Куліш;
- г) «Слово, чому ти не твердая криця...», Леся Українка.

11. За уривком із поезії

Повій, вітре, на Вкраїну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі!..
Між ярами там долина,
Там біленькая хатина;
В тій хатині голубонька,
Голубонька – дівчинонька...

визначте її назву та автора:

- а) «Гуде вітер вельми в полі...», В.Забіла;
- б) «Чари ночі», О.Олесь;
- в) «Пісня», С.Руданський;
- г) «Стояла я і слухала весну...», Леся Українка.

12. Визначте за словами з вірша

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,

Неначе справді рай
Під гаєм в`ється річенька...
Як скло, вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

його назву та автора:

- а) «Пісня», С.Руданський;
- б) «Журба», Л.Глібов;
- в) «Виклик», М.Старицький;
- г) «Човен», Є.Гребінка

13.Визначте за наведеним фрагментом

На землю злізла ніч... Нігде ані шиширхне;
Хіба то декуди скрізь сон що-небудь пирхне,
Хоч в око стрель тобі, так темно надворі.
Уклався місяць спать, нема ані зорі,
І ледве крадькома, яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо, і земля – усе одпочива,
Все ніч під чорною запаскою хова.

назву твору та його автора:

- а) «Перемовки», С.Руданський;
- б) «Вовк та Ягня», Л.Глібов;
- в) «Ведмежий суд», Є.Гребінка;
- г) «Пан та Собака», П.Гулак-Артемівський.

14.За наведеним фрагментом

Любов к отчизні де героїть,
Там вража сила не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат,
Там жизнь – алтин, а смерть – копійка,
Там лицар – всякий парубійка,
Козак там чортові не брат.

вказіть назву твору та його автора:

- а) «Енеїда», І.Котляревський;
- б) «Кавказ», Т.Шевченко;
- в) «І ти колись боролась, мов Ізраїль...», Леся Українка;
- г) «Бояриня», Леся Українка

15. Яким роком датується перший твір Т.Шевченка:

- а) 1838;

- б) 1837;
  - в) 1836.
16. Коли з'явилася перша збірка Шевченка – «Кобзар»:
- а) 18 квітня 1840р.;
  - б) 18 червня 1840 р.;
  - в) 18 листопада 1840 р.
17. У якому році вийшло друге видання «Кобзаря»:
- а) 1845;
  - б) 1844;
  - в) 1846.
18. У якій поемі Т. Шевченко уперше звертається до розробки сюжету про жінку-страдницю, покритку:
- а) «Катерина»;
  - б) «Наймичка»;
  - в) «Сова».
19. Ранній Шевченко – це:
- а) поет-реаліст;
  - б) поет-романтик;
  - в) поет-фольклорист.
20. Які роки охоплюють період «трьох літ» у творчості Т. Шевченка:
- а) 1841-1844;
  - б) 1840-1843;
  - в) 1843-1847.
21. Яким псевдонімом підписував свої твори Л. Глібов для дітей:
- а) Дідусь Чарівник;
  - б) Дідусь Снігур;
  - в) дідусь Кенир.
22. Скільки загадок написав Л. Глібов:
- а) 53;
  - б) 54;
  - в) 55.
23. Який вірш С. Руданського став народною піснею:
- а) «Мене забудь, моя дівчино!»;
  - б) «Ти не моя»;
  - в) «Повій, вітре, на Україну».
24. Яку назву спочатку мала повість М. Вовчок «Інститутка»:
- а) «Панночка»;
  - б) «Устина»;
  - в) «Панна».
25. Від якої особи йдеться розповідь в повісті М. Вовчок «Інститутка»:
- а) першої;

- б) другої;
в) першої і другої.
26. Хто називав М.Вовчка «кротким пророком»:
а) П.Куліш;
б) Т.Шевченко;
в) Є.Гребінка.
27. З чийм ім`ям в українській літературно-естетичній і критичній думці пов`язаний початок нового етапу-переходу в оцінці художніх явищ:
а) М.Вовчок;
б) М.Костомарова;
в) П.Куліша.
28. Літературну творчість П.Куліш розпочав з опрацювання:
а) українських народних казок;
б) фантастичних переказів;
в) українських народних казок і фантастичних переказів.
29. Яка тема домінує у творчості Ю.Федьковича в останній період його діяльності:
а) спокуси;
б) жовнірська;
в) філософська.
30. Назвіть оповідання О.Стороженка:
а) «Закоханий чорт»;
б) «Закохана русалка»;
в) «Закоханий домовий».
31. В якому оповіданні Г.Барвінок засуджується родинний деспотизм:
а) «Не було змалку...»;
б) «Хатне лихо»;
в) «Восени літо».
32. Визначте жанр роману А.Свидницького «Люборацькі»:
а) родинно-побутовий;
б) соціально-побутовий;
в) соціально-психологічний.

IV. Підготувати реферат на запропоновані теми

1. Вимоги до написання реферату

РЕФЕРАТ (від лат. *Referre*, що означає повідомляти, доповідати) – це короткий виклад у письмовій чи усній формі основного змісту наукової праці чи низки праць, що вивчав здобувач, з аналізом запропонованих шляхів розв’язання певної проблеми, а також

висловленням власних міркувань автора щодо цієї проблеми. Якщо реферат цих ознак не має, то він є лише конспектом опрацьованих публікацій.

Підготовлений реферат може бути використаний для виголошення доповіді, підготовки наукового звіту, написання статті, а також накопичення інформації для подальшої дослідницької роботи.

Робота над рефератом зорієнтована на:

- розвиток мислення здобувачів (уміння аналізувати, зіставляти та узагальнювати різні погляди, уміння характеризувати конкретний матеріал, формулювати висновки);

- розширення світоглядної парадигми здобувачів та поглиблення їхніх фахових знань з навчальної дисципліни;

- формування вмінь реферування;

- розвиток базисних умінь наукової роботи (уміння постійно знаходити необхідний науковий матеріал, користуватися довідковою літературою, складати список використаної літератури, формулювати висновки);

- оволодіння основами наукового писемного мовлення;

- формування гностичних умінь, необхідних для оволодіння певною дисципліною;

- розвиток умінь установлювати зв'язки наукової дисципліни з іншими науками та визначати характер цих зв'язків;

- розвиток умінь самостійно знаходити й вивчати наукову літературу, використовуючи цей матеріал для підготовки огляду наукової літератури, пов'язаної з історією вивчення певних теоретичних питань.

Основні вимоги до написання реферату:

1. Реферат виконують як додаткову форму рубіжного контролю чи одну із форм самостійної роботи здобувача на певну тему,

- ✓ запропоновану викладачем;

- ✓ за власним вибором здобувача із зазначених у переліку, затвердженому в руслі навчальної програми відповідної дисципліни.

2. Реферат виконують українською мовою.

3. Обсяг реферату – 10-15 сторінок друкованого тексту (комп'ютерного набору).

4. Реферат виконують за відповідною структурою із дотриманням правил виділення абзаців, нумерації сторінок, правильного оформлення покликань, виносок, цитат, висновків, списку використаної літератури (не менше 10 джерел).

5. Оформлення реферату має відповідати естетичним та орфографічним нормам і чинним вимогам до оформлення робіт такого типу.

Структура реферату

1. Титульна сторінка

2. План

3. **ВСТУП** – обґрунтовують актуальність обраної теми, характеризують її практичне значення, формулюють мету реферування матеріалу з обраної проблеми, визначаються конкретні завдання роботи.

4. **Основна частина** складається з декількох розділів, кожний розділ нумерується і має назву; подається виклад наявних поглядів з обраної теми, представлених у сучасній науковій літературі, а також самостійний аналіз опрацьованого матеріалу; пропонується авторський варіант розв'язання проблеми.

5. **ВИСНОВКИ** – стисло характеризуються основні результати виконаної роботи, формулюються узагальнювальні тези відповідно до завдань, визначених у вступі.

6. **СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ** – включаються всі літературні джерела, подані в алфавітному порядку й оформлені з урахуванням усіх сучасних вимог до бібліографічного опису.

У процесі роботи над рефератом здобувач має продемонструвати вміння аналізувати використану літературу, розкривати своє ставлення до прочитаного, робити обґрунтовані висновки на основі опрацювання теоретичних положень.

Реферат студент повинен подати у визначений викладачем (керівником) термін, перевіряє роботу викладач (керівник).

Реферат оцінюється за 10-бальною системою.

10-6 балів. Робота відповідає основним вимогам до навчально-наукових робіт такого типу: тема розкрита повно чи оптимально; проаналізовані літературні джерела; одержані результати систематизовані й узагальнені; узагальнення є правомірними; оформлення реферату відповідає вимогам до робіт такого типу.

5-1 балів. Тема роботи розкрита поверхово, є такі недоліки: зміст реферату не відповідає темі; відсутній аналіз літературних джерел; тема висвітлена поверхово; відсутня системність; є зауваження щодо оформлення роботи.

Реферат не підлягає оцінюванню, якщо: текст подано викладачеві (керівникові) на поточну перевірку чи на будь-який подальший етап підготовки остаточного варіанту реферату з порушенням термінів, установлених графіком навчального процесу; реферат написаний на тему, своєчасно не затверджену в установленому порядку; реферат виконаний несамотійно; структура реферату не відповідає вимогам; зміст реферату не розкриває його тему; реферат у край недбало чи неправильно оформлений.

2. Теми рефератів

1. Легендарні протипи жіночих образів у драмах М.Старицького та І.Нечуя-Левицького.
2. Фольклорний канон творення жіночих образів у творах класичної української драматургії.
3. Історія України в романтичних драмах української класичної драматургії.
4. Місце і функції народнопоетичних тропів у драматичному творів.
5. Народний побут у п'єсі В.Мови «Старе гніздо і молоді птахи».
6. Взаємовідносини поколінь у світлі народної моралі та етики (В.Мови «Старе гніздо і молоді птахи»).
7. Українське село у драматичних творах ХІХ ст..
8. Фольклорні принципи побуди образів у драматургії ХІХ ст..
9. Категорія «смішного» в фольклорі та літературі ХІХ ст..
10. Творчість Т.Шевченка в літературній критиці II половини ХІХ ст..
11. Місце художньої прози І.Франка в контексті української літератури кінця ХІХ ст..
12. Проблема християнської моралі в драматургії Марка Кропивницького.
13. Трагування категорії «щастя» у фольклорі та літературних творах ХІХ ст..
14. Художнє відтворення національного менталітету в «Кайдашевій сім'ї» І.С.Нечуя-Левицького.
15. Провідні мотиви та образність лірики Т.Шевченка періоду «Трьох літ».
16. Тема жіночої долі у творчості Т.Шевченка («Катерина», «Наймичка», «Неофіти», «Марія»).
17. Тема гріха та спокути у творчості Т.Шевченка.
18. Сучасне літературознавство: інтерпретація творчості Т.Шевченка.
19. І.Франко – дослідник давньої української літератури.

Додаток А
Зразок оформлення титульної сторінки реферату

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
„Донбаський державний педагогічний університет”
Кафедра української мови та літератури

**Українське село у драматичних творах
XIX століття**

Реферат із дисципліни
„Історія української літератури”
здобувача II курсу філологічного
факультету
спеціальність 014 Середня освіта
(Українська мова і література)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник –

(прізвище, ім'я, по батькові)

Додаток Б

Зразок оформлення списку використаної літератури

1. Башлик Наталія. Українськими стежками. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 2. С. 30–31.
2. Вервес Г.Д. Адам Міцкевич в українській літературі. Київ : Держ. вид-во худ. літ., 1952. 128 с.
3. Романько В.И. Чехов и Донбас : личные и творческие связи : уч. пособие. Слов'янськ : ЧП „Канцлер”, 2003. 140 с.
4. Шолом-Алейхем. Пісня пісень. Тев'є-молочник. Оповідання : посібник для 11 класу / [автор-укладач А.І. Шухорова]. Харків : Веста: Видавництво „Ранок”, 2001. 64 с.

РОЗДІЛ II

Словник літературознавчих термінів

Автобіографія (грец. autos – сам, грец. bios – життя, грец. grapho – пишу) – літературний жанр, головним героєм якого (у літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, крім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасти й листування, а також автобіографічні художні твори. Усе це можна означити терміном „автобіографізм”, тобто тією особливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника. Як жанр, автобіографія у світовій літературі дуже поширений і має давню історію (Юлій Цезар, Ж.-Ж. Руссо, („Сповідь”), Й.-В. Гете, О. Герцен („Минуле і думи”), Л. Толстой). Проте на відміну від щоденника та мемуарів, автобіографія зосереджується на житті самого автора, тоді як перші більше уваги приділяють спогадам про людей, з якими письменник зустрічався, подіям, свідком яких був. Авторам притаманно узагальнювати події та факти власного життя та підпорядковувати їх певній художній концепції, що надає творові ідейно-художньої цілісності. Виняткова роль автобіографії в збереженні історичної пам’яті, у самопізнанні людини та нації.

Алегорія (грец. allegoria – іносказання) – троп, у якому відбувається заміна абстрактного поняття конкретним життєвим образом.

П. Волинський вважає алегорію видом метафори, Г. Абрамович – окремим видом тропа. Алегоричні образи використовують у байках, прислів’ях, приказках, у ліричних творах. У казках і байках вовк – пожадливий, жорстокий, лисиця – хитра, осел – упертий. Алегоричні образи використовують для називання творів („Досвітні огні” Лесі Українки, „Каменярі” І. Франка, „Кобзар” Т. Шевченка).

На алегоріях побудовані загадки і прислів’я: пастух рогатий; доки сонце зійде, роса очі виїсть; прийде коза до воза.

Алегоричну мову називають езопівською (від імені давньогрецького байкаря Езопа).

Алітерація (лат. ad – до, littera – буква) – повторення однакових приголосних звуків чи звукосполучень для створення звукового образу зображуваного чи посилення інтонаційної виразності мови.

Жужне жах на ножах,
на тривожних рубежах.
(І. Драч)

Наприклад, Володимир Кобилянський – автор вірша із суцільною вертикальною тавтограмою та лінійною алітерацією на „с”, елегантно перемежованою з асонансами:

Сипле, стеле сад самотній
Сірий смуток – срібний сніг, –
Смутно стогне сонний струмінь,
Серце слуха смертний сміх.
Серед саду смерть сміється,
Сад осінній смуток снить, –
Сонно сиплються сніжинки,
Струмінь стомлено сичить.
Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, –
Срібно стеляться сніжинки –
Спить самотній сад.

Анафора (грец. *anaphora* – виношу на гору, виділяю) — повторення однакових звуків, слів чи словосполучень на початку речення чи віршового рядка, строфи. Розрізняють анафору лексичну, строфічну, синтаксичну, звукову.

Лексична:

Без вітру не родить жито,
Без вітру вода не шумить,
Без мрії не можна жити,
Не можна без мрії любити.
(М. Сом)

Строфічна: у вірші Б. Олійника „Мати сіяла сон” строфи починаються словосполученням „Мати сіяла сон, льон, сніг, хміль”.

Звукова: „Любочці нашій складаю співаночку: // Любонько, любь, любов’ю, любляночку” (Любов Голота).

Синтаксична: „А ти десь там, за даллю вечоровою, //А ти десь там, за морем тишини” (Ліна Костенко).

Антитеза (грец. *antithesis* – протилежний) – це зворот мови, у якому протиставляються протилежні явища, поняття, людські характери. Наприклад:

Навіть трудно розказати,
Що за лихо стало в краю, –
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, мов у раю.
(Леся Українка)

Антитезу, посилену словесним чи кореневим повтором, називають **антиметаболою** (грец. *antimetabole* – уживання слів у зворотному напрямку).

Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її поети.
(Є. Маланюк)

Антиметабола виступає як *хіазм* (перестановка головних членів речення). Це зворотний синтаксичний паралелізм.

... Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох.
(Ліна Костенко)

Для того, щоб виділити потрібне слово чи вираз, уживають повторення. Повторення одного й того чи близького за змістом або звучанням слова називають *тавтологією* (грец. *tautos* – те саме і *logos* – слово). Тавтологічні синоніми характерні для народної творчості. Наприклад: рано-пораненьку, долом-долиною.

Вбивайте ворогів, злодюг злодійських,
вбивайте без жалю.
(П. Тичина)

чи

Розвій, розвій, соловейку,
Мою тугоньку.
(П. Грабовський)

Асонанс (франц. *assonanse* від лат. *assono* – звучу до ладу) – повторення голосних звуків.

Впали роси на покоси,
Засвітилися навколо.
Там дівча ходило босе,
Білу ніжку проколело.
(Д. Павличко)

Повторення голосного о створює враження широкого простору.

Афоризм (грец. *aphorismos* – короткий вислів) – узагальнена думка, виражена в лаконічній формі, яка відзначається виразністю й несподіваністю судження. До афоризмів належать прислів'я і приказки.

Літературні афоризми розрізняють:

- 1) за походженням (анонімні та авторські);
- 2) за способом висловлення (дефінітивні – близькі до визначень, і лозунгові – закличні);
- 3) за змістом (повчально-однозначні й парадоксально-багатозначні).

Анонімні літературні афоризми М. Гаспаров називає грецьким терміном „гнома” (грец. *gnomos* – думка, висновок) і латинським „сентенція”, авторські – грецьким терміном „апофегма”. В античній трагедії гномою закінчувалася трагедія. Сьогодні гномою називають стислий вірш з афористичною думкою: рубаї, катрени.

Афоризм морального спрямування ще називають максима (*див. максима*).

Байка – один із різновидів ліро-епічного жанру, невеликий алегоричний, здебільшого віршовий твір повчального змісту. Пишуться байки переважно так званим вільним віршем.

Байка має здавна сформовану (ще від прозових „притч” легендарного давньогрецького байкаря Езопа – VI ст. до н. е.) структуру, традиційне коло образів, мотивів, сюжетів. Езопівською мовою інколи називають підтекст художнього твору.

Байка – це оповідання, дійовими особами якого, поряд з людьми (точніше – схематичними фігурами людей), виступають тварини, рослини, неживі предмети, які уособлюють певні ідеї та людські характери. Розповідь, переважно, супроводжується на початку чи в кінці твору прямо сформульованим афористичним моралістичним висновком, що надає оповіданню алегоричного звучання. Комізм і сатира – невід’ємні особливості байки.

Відомими авторами байок є Езоп, Барбіус, Федр, Флавій Авіан, Жан Лафонтен, Іван Крилов. Крім античних джерел, байка зазнала впливу індійської „Панчататри” („П’ять книг”, III століття до н. е.).

Байковий жанр має давню й багату традицію у світовій і, зокрема, українській літературі. Байки бувають віршовані та невіршовані. Зразки байок трапляються в шкільних риториках Митрофана Довгалевського, Феофана Прокоповича, Георгія Кониського. Байки використовували у своїх „казаннях” Іоанікій Галятовський та Антоній Радивилівський. Нову літературну байку в Україні започаткував Григорій Сковорода „Баснями харьковськими” (1753–1785).

У перші десятиліття XIX ст. в часи формування нового національного письменства байка була одним із панівних і найпродуктивніших жанрів, який помітно сприяв демократизації літературного процесу. Петро Гулак-Артемівський, Левко Боровиковський та Євген Гребінка збагатили жанр байки структурно й тематично, наповнили новими життєвими реаліями, народним колоритом.

Розквіт жанру в українській літературі пов’язують з іменем Леоніда Глібова. До байки також зверталися Іван Франко, Борис Грінченко.

У XX столітті байки писали Василь Блакитний, Сергій Пилипенко, Микита Годованець, Анатолій Косматенко, Павло Глазовий та ін.

Байка нині зазнає певної еволюції. Крім сюжетних байок, з’являються *байки-приповідки* („ліліпути”), а також *байки-епіграми*, *байки-жарти*, *байки-пародії* тощо.

Балада – зображення героїчної чи фантастичної (переважно – трагічної) події з життя головного героя; висока ліричність; нетривалий час дії; небагато дійових осіб (2–3); наявність героїчних або фантастичних персонажів; стислість розповіді; віршова форма; обсяг переважно малий. Балада виникла в італійському фольклорі, як пісенька до танцю (з іт. „танцювати”); у літературу введена романтиками.

Гіпербола (грец. hyperbole – перебільшення) – це образний вислів, який становить художнє перебільшення. О. Потебня писав, що гіпербола „є наслідок якогось сп’яніння в почуттях, що перешкоджає бачити речі в їхніх звичайних розмірах”.

А сльоз, а крові!?! Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов’їх...
(Т. Шевченко)

Протилежний до гіперболи троп має назву *мейозис* (грец. meiosis – зменшення). Це образний вислів, який полягає у навмисному зменшенні міри чи властивості чого-небудь: нічого собі – замість добре.

Драма (від грец. „дія”) – один із родів художньої літератури (поряд з епосом та лірикою). Особливість драми як роду літератури полягає в тому, що вона призначена для сценічного втілення. Явища життя й характери героїв у драмі розкриваються через розмови дійових осіб (діалоги, репліки, монологи). За Аристотелем, драма є „наслідуванням дії дією, а не розповіддю”. Авторська мова в драматичних творах обмежена ремарками. Образи в драмі розкриваються не лише за допомогою мови, а й за допомогою специфічно сценічних засобів: гри акторів, їхньої зовнішності, декорацій, звукового і світлового оформлення тощо. Події в драматичних творах показуються так, ніби вони тільки відбуваються; їх основою є гострий конфлікт, зіткнення протилежних сил та інтересів. Драма як літературний рід ділиться на три основні види: власне драму, трагедію й комедію.

Особливості драматичних творів:

- зображення людини через її вчинки, поведінку, висловлювання;
- рушій дії – гострий конфлікт;
- відтворення подій як живого процесу, що протікає в певний момент;
- діалогічний виклад художнього матеріалу;
- поділ тексту на дії, картини, яви;
- наявність ремарок;
- призначення твору для вистави на сцені;

- прозова форма (зрідка – віршова).

Драма (у вужчому значенні слова) – драматичний твір, в основу якого покладено гострий життєвий конфлікт, але напружена боротьба та складні переживання персонажів не ведуть до трагічної розв'язки. У драмі можливі елементи трагічного й комічного, але вони не домінують. „Серйозна й зворушлива драма посідає середину між героїчною трагедією та веселою комедією” (П. Бомарше).

Особливості драми:

- художнє відтворення подій повсякденного, громадського чи побутового життя (переважно сучасного письменникові);
- зображення людського горя і страждань без трагедійного загострення;
- викриття й засудження негативних соціальних і побутових явищ та недоліків у характері персонажів без комедійного загострення;
- закінчення твору благополучне чи нещасливе для головного героя;
- діалогічний спосіб викладу художнього матеріалу;
- прозова форма (рідше – віршова);
- обсяг середній.

Драматичні жанри. **Драматичний етюд** – це одноактний драматичний твір, в основі якого один епізод, події змальовані статично, характери дійових осіб лише окреслені. Виділяють трагічні („Зимовий вечір” М. Старицького, „Кам'яна душа” І. Франка), ліричні („В холодку”, „Не співайте, півні, не зменшайте ночі” С. Васильченка, „Прощання”, „Айша та Мохаммед” Лесі Українки), гумористичні й сатиричні („По ревізії” М. Старицького, „На перші гулі” С. Васильченка), символічно-алегоричні („Осінь”, „При світлі ватри”, „Тихого вечора” Олександра Олесея), трагікомічні („Лихо не кожному лиху – іншому й талан” М. Кропивницького) жанрові різновиди.

Історична драма – відтворення важливих для народу історичних подій. Головними героями завжди виступають видатні історичні особи. Сюжет будується на документальних фактах, художній вимисел допомагає „оживити” картини минулого життя. Письменник має право робити деякі відступи, перестановки подій, але це не повинно викривляти історичної правди.

Мелодрама (грец. melos – пісня, наспів, музика, drama – дія) – літературний твір повчально-моралізаторського характеру з напруженим конфліктом і перебільшеною емоційністю. Вона з'явилася наприкінці XVIII ст. у Франції, спочатку мелодрамою називали музичну драму, музичний елемент зберігся в мелодрамах XVIII–XIX ст. Музика супроводжувала вихід дійових осіб на сцену. Особливої популярності

жанр мелодрами набув у 30–40-х роках ХІХ століття. Тоді з'явилися мелодрами М. Кукольника, М. Полевого в Росії. Українську драматургію ХІХ століття представляє твір М. Старицького „Циганка Аза”. Мелодраматичні елементи є у творі Івана Карпенка-Карого „Безталанна”.

У мелодрамах є неправдоподібні ситуації й події; зовнішні ефекти (бійки, смертельні випадки). Герої мелодрами – люди незвичайної долі, надто чутливі, вони гостро реагують на події і вчинки персонажів. У мелодрамах, переважно, щасливий кінець.

Тепер мелодрамами називають недосконалі твори, де гострота конфліктів замінена банальними пристрастями.

Драмована поема – невеликий за обсягом твір, у якому поєднуються жанрові форми драми та ліро-епічної поеми.

Думка – досить поширений в українській і деяких інших слов'янських літературах жанр короткого ліричного вірша елегійного (іноді баладного) змісту. Термін „думка” виник у ХУІІІ столітті в Польщі для позначення ліро-епічних творів баладного типу. Згодом, у першій половині ХІХ ст. польські та українські поети почали називати думками елегії на теми сільського життя.

Елегія – (гр. „скарга”) – ліричний вірш, проіннятий сумним, меланхолійним настроєм. У ньому часто звучать скарги на життєві незгоди, містяться гіркі роздуми про швидкоплинність людського життя.

Елегія має свою специфіку. Не всі сумні твори слід вважати елегіями. Для справжньої елегії журба є концептуальною. Вона є результатом усвідомлення певних закономірностей дійсності, що виявляють себе в протиріччях між життям і смертю, добром і злом. Саме ці моменти свідчать про збагачення елегійного жанру в сучасній літературі.

Епістолярій – листування приватного характеру, що має історико-культурне значення. Епістолярний рід у літературі має свою давню історію й бере свій початок ще з античності. Зразками ранньої епістолярної літератури багаті грецька та римська літератури (листи Цицерона, Горація, Сенеки, Плінія Молодшого та ін.).

Давні риторики навіть ввели правила листування і створювали зразки листів. Вони наголошували на відмінності епістолярної й літературно-художньої творчості. Листи могли бути різними за змістом, тому що обслуговували багато сфер людського життя. Тому, з часом, з'явилися так звані „письмовники”, які подавали зразки листів майже для кожного окремого випадку життя.

Упродовж довгих років формувалася канонічна структура листа. У класичному варіанті вона мала містити: привітання (воно включало і звертання); домагання прихильності; розповідь; прохання; закінчення-

прощання. Кожний лист мав містити хоч би два з цих компонентів, зокрема й обов'язкові змістові формули: вияв радості з приводу отримання, що прив'язувало цей лист до попереднього; запитання про стан здоров'я і стан справ; перед закінченням листа твердження про те, що „більш нема про що писати” тощо. Із часом з'явилося спеціальне позначення P.S. („post scriptum” – „після написаного”), що означало необхідність суттєвої дописки, важливої інформації.

Український епістолярій почав формуватися ще за часів Київської Русі, на яку мала значний вплив антична традиція. У добу Литовської Русі було введено в листи кліше князівських грамот (називався титул, ім'я адресата). Протягом II пол. XIX ст. епістолярій активно розвивався й здобув популярність у зв'язку з появою полемічної літератури. Популярними були відкриті, стилізовані листи. В епоху бароко лист повернувся до звичайної форми – „закритих листів”. Історія листування в Україні українською мовою до XIX ст. зберегла лише поодинокі факти. Листи українських культурних діячів XIX ст. сприяли розвиткові української епістолярної традиції. Залишаючись фактом приватного життя своїх авторів, листи культурних діячів стають фактором культурного життя нації. Це засвідчує епістолярна спадщина таких письменників, як Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка, Василь Стус та інші.

Enimem (грец. epitheton – прикладка) – це художнє означення, яке виділяє в зображуваному характерну ознаку чи рису і викликає певне ставлення до нього. Епітети виражаються прикметниками (ніжний, квітчастий), прислівниками (весело, привітно), дієприкметниками (задиханий, знесилений, пожований, написаний), дієприслівниками (витріщивши, підскакуючи), іменниками (чарівниця-зима, Дніпро-Славутич, зайчик-побігайчик), числівниками: „Це той первий, що розпинав Нашу Україну” (Т. Шевченко „Сон”).

П. Волинський і М. Коцюбинська вважають, що епітет треба відрізнити від логічного означення. „Не можна вважати художнім епітетом означення, яке вказує на якусь невід'ємну органічну ознаку: матеріал, з якого зроблений предмет, родинну приналежність людини (дерев'яний стіл, залізне ліжко, срібний портсигар, батькова сестра тощо). Але ті самі означення в сполученні з іншими поняттями, в іншому контексті можуть набувати художнього, образного значення, ставати метафоричними епітетами (дерев'яне обличчя, залізний характер, срібне сяйво). Отже, зміст епітета можна зрозуміти лише з контексту, лише в сполученні з тим словом, яке визначається епітетом”.

Є різні класифікації епітетів. Виділяють епітети *прості, складні, зорові, слухові, нюхові, живописні, психологічні*. За змістом епітети

ділять на *зображувальні чи описові й ліричні*. У ліричних є оцінний елемент (чарівна ніч, сяючі очі).

О. Галич ділить епітети на *характерологічні чи пояснювальні й посилювальні, постійні, контекстуально-авторські, прикрашальні*. Перший підкреслює найхарактернішу ознаку предмета, а другий „не просто виділяє характерну рису предмета, а ще й посилює її”. Постійними є ті епітети, які часто стоять при тих же словах: „шлях” – битий, „козак” – молоденький, „кінь” – вороненький, „море” – синє. „Контекстуально-авторським називається епітет, який виділяє не постійну – супровідну, канонізовану в межах літературного або індивідуального стилю ознаку предмета, а таку рису, яка видається характерною в предметі за певних обставин у тому конкретному контексті, у якому про цей предмет згадується. Контекстуально-авторський – це епітет, що є переважною прикметою реалістичного стилю, який вимагає точності, а не виключно поетичності висловлювання, відповідності, реалістичності означуваного в предметі самому означеному предметові, тим конкретним обставинам, у зв’язку з якими цей предмет згадується”. Наприклад: „Проса покошено. Спустило тихе поле. // Холодні дні з високою блакиттю // Не повернуть минулого ніколи: // Воно пройшло і вже здається миттю!” (М. Рильський).

Що ж до прикрашальних епітетів, то вони, як зауважує Б. Томашевський, були в широкому вжитку в романтичному й класицистичному стилях.

П. Волинський, крім постійних епітетів, називає *метафоричні*: залізна воля, чорна нудьга, мертва тиша; *метонімічні*: „Той неситим оком за край світа зазирає...” (Т. Шевченко); *гіперболічні*: „Безмежне поле”; *іронічні*: колегіальний ум, мудрий осел, вовк-пастух.

О. Веселовський виділяє *синкретичні епітети*, їхнє виникнення пояснює синкретизмом (злитістю) наших сприймань (зорових, слухових, дотикових). Таке явище називають *художньою синестезією*. У поемі „Похорон друга” П. Тичина використовує образи синього плачу й синього снігу:

Вже сумно вечір колір свій міняв
З багряного на сизо-фіалковий,
Я синій сніг од хати відкидав і зупинився...
Синій, оркестровий долинув плач до мене.

Епос (від грец. „слово, мова, розповідь”) – один із родів художньої літератури (поряд із лірикою та драмою); характеризується розповідною, описовою (епічною) формою, широтою зображення подій і характерів. Платон уважав, що в епосі поєднуються ліричні елементи (висловлювання автора) й драматичні (наслідування). На думку Аристотеля, автор епосу веде розповідь „про події як про щось стороннє,

як це робить Гомер, або від самого себе, не замінюючи себе іншим і виводячи всіх зображуваних осіб у дії". За Гете і Шиллером, автор розповідає про подію, переносячи її в минуле, а в драмі змальовує її такою, що відбувається тепер. На думку Гегеля, епос відтворює об'єктивність в об'єктивізуючій формі. В. Кожинів відносить епос, як і драму, до зображувальних видів мистецтва.

Основні особливості епосу:

- розповідь про події як такі, що вже відбулися;
- зображення людини через її вчинки, поведінку, особливості мови тощо;
- описи різних видів;
- рівний („епічний”) тон викладу;
- менш інтенсивне, ніж у ліриці використання образотворчих засобів;
- прозова форма.

Основні епічні жанри – казка, легенда, епопея, роман, повість, оповідання, новела, нарис.

Жанр літературний (від франц. „рід, вид”) – термін має загальне значення, об'єднує літературну систематику, класифікацію літературних творів за різними типами їхньої поетичної структури. За способом зображення життя літературні форми поділяються на три роди: епос, лірику, драму – перший ступінь класифікації. У літературній практиці різні роди літературної творчості можуть переплітатися, поєднуватися. Існують вони в певних літературних жанрах чи видах – другий ступінь класифікації. Епос має такі жанри: епопея, казка, оповідання, повість, роман, нарис, художні мемуари та ін. Ліричні жанри – це пісня, сонет, елегія, епіграма та ін. Драма в широкому розумінні поділяється на такі жанри: трагедія, комедія, власне драма, водевіль. Окрему групу ліро-епічних жанрів становлять поема, балада, ода та ін. Поділ на підвиди чи на окремі жанрові форми – це третій ступінь класифікації. Історія літератури знає роман античний, лицарський, пригодницький, соціально-побутовий, психологічний, історичний, філософський та ін.

Жанр є своєрідною пам'яттю літературного розвитку; його природа надзвичайно складна. Жанри довговічні, проходять історичну еволюцію. Для кожної епохи характерні певні жанри. У ХХ столітті поширені найрізноманітніші жанри.

Іронія (від грец. „лукавство, удавання”) – (грец. *eironia* – прихована насмішка) – засіб гумору й сатири, заснований на називанні супротивного, коли про щось говориться ніби в позитивному плані, але прихований підтекст свідчить про зовсім протилежне. Іронія може передавати різні відтінки сміху – жартівливого, лукавого, зневажливого, осудливого, глузливого, саркастичного.

Т. Шевченко, щоб яскраво передати безправне становище у царській Росії, писав: „Од молдованина до фінна // На всіх язиках все мовчить, // Бо благоденствує”.

Іронія вживається в епіграмах, байках, комедіях, сатиричних романах, оповіданнях, фейлетонах. У фейлетоні „Чухраїнці” Остап Вишня писав про чухраїнських лордів: „Чухраїнців було чимало: щось понад тридцять мільйонів, – хоч здебільша вони й самі не знали, хто вони такі суть... Як запитають було їх:

– Якої ви, лорди, нації?

Вони, почухавшись, відповідають: – Та хто й зна... Живемо в Шенгеріївці.

– Православні”.

Поширеним видом іронії є *антифриз* чи *антифразис* (грец. *antiphrasis* – затемнення). Це вживання слів у протилежному значенні. Наприклад: швидкий, як черепаха.

Різновидом іронії є *астеїзм* (грец. *asteismos* – жарт, дотеп). Це похвала у формі осуду, або навпаки.

Слава! Слава!

Хортам, і гончим, і псарям.

І нашим батюшкам-царям

Слава!

(Т. Шевченко)

Комедія (від грец. „весела процесія” і „пісня”) – вид драми, у якій конфлікт, дія, характери, ситуації постають у смішних, комічних формах. Комедія висміює негативні суспільні й побутові явища, людські вади. Засобами викриття є сатиричне загострення, карикатура, буфонада, гротеск, іронія, сарказм, гумор.

Особливості комедії:

- викриття та висміювання недоліків і пороків суспільного й побутового життя, а також негативних рис вдачі персонажів;
- зображення подій та характерів у комедійному (сатиричному чи гумористичному) плані;
- відтворення суперечностей між старим, відмираючим і новим, прогресивним, що утверджується в житті;
- наявність комічного героя;
- діалогічний спосіб викладу художнього матеріалу;
- прозова форма (рідше – віршова), обсяг середній.

Жанри комедії. Водевіль (франц. *vaudeville*) – одноактна жартівлива п’еса комедійного характеру, іноді з танцями й піснями. Як жанр сформувався наприкінці XVII – поч. XIX ст. Назва виникла у Франції. Щодо назви є дві версії. Згідно з першою, назва пішла від

„водевілів” – веселих пісень, які складав поет Нормандії Олів’є Баслен. Він жив у долині річки Вір. Згідно з другою версією, назва походить від міських пісень (voix de ville – міські голоси). На початку XVII ст. водевілями називали пісні-куплети з приспівом, які були частиною ярмаркових народних п’єс. Як драматичний жанр водевіль склався наприкінці XVIII ст. Він став популярним жанром бульварного театру. У 1972 р. у Парижі був заснований театр „Водевіль”.

У XIX столітті водевіль втратив політичну гостроту, перетворився на жартівливий твір із заплутаним сюжетом, неочікуваними подіями й перипетіями, непорозуміннями. Жанр водевілю використовував А. Чехов („Одруження”, „Ювілей”, „Ведмідь”). В українській літературі відомі водевілі „Москаль-чарівник” І. Котляревського, „Хуторяночка” Л. Глібова, „Як ковбаса та чарка, то минеться сварка” М. Старицького, „На перші гулі” С. Васильченка, „Номенклатурна одиниця” М. Зарудного.

Комедія ситуацій – різновид комедії, в основі якої інтрига, непередбачені ситуації, несподіваний поворот у сюжеті. Комедії ситуацій властивий незбіг слів і вчинків, вона з’явилася в добу античності, розвивалася в епоху середньовіччя. Першим твором цього жанру був твір Менандра „Близнюки”. Цей жанр використовували В. Шекспір („Комедія помилок”), Ж.Б. Мольєр („Тартюф”), М. Гоголь („Ревізор”), І. Котляревський („Москаль-чарівник”), Іван Карпенко-Карий („Сто тисяч”), О. Коломієць („Фараони”).

У **родинно-побутовій комедії** розкриваються побут, звичаї, родинні стосунки персонажів. Цей жанр сформувався в епоху класицизму. У творчій практиці його використовували Мольєр („Мішанин-шляхтич”), Д.І. Фонвізін („Недоросток”), М. Гоголь („Ревізор”), Іван Карпенко-Карий („Сто тисяч”, „Хазяїн”), М. Куліш („Закут”).

Сатирична комедія з’явилася в епоху античності. У сатиричній комедії немає позитивних героїв, вона розвінчує суспільні вади. М. Гоголь писав, що в його сатиричних комедіях позитивним героєм є сміх. Зразком сатиричної комедії є одноактна п’єса М. Зарудного „Номенклатурна одиниця”.

Трагікомедія – драматичний твір, у якому органічно зливаються трагічне й комічне. Зароджується в III ст. до н.е. в Греції, остаточно формується лише в добу бароко. Трагікомедією був твір Плавта „Амфітріон”. Меркурій, звертаючись до глядачів у пролозі, заявляє, що покаже комедію, але представить у ній богів (а це предмет трагедії), тому називає твір трагікомедією. Особливості жанру трагікомедії обґрунтував італієць Б. Гваріні. „Той, хто пише трагікомедію, – відзначав він, – бере з трагедії дійових осіб, але не дію, її

правдоподібний зміст, але не дійсність, розвиток почуттів, але не переживання, задоволення, але не смуток, небезпеку, але не смерть. З комедії взятий помірний сміх, помірна розвага, удавані труднощі, щасливий поворот долі та комічне відчуття дії”.

Українська трагікомедія пов’язана з іменами Ф. Прокоповича („Володимир”), Л. Горки („Іосиф патріарх”), Г. Кониського („Фотій”). Відомими є трагікомедії М. Куліша („Народний Малахій”), С. Беккета („Чекаючи на Годо”), Е. Олбі („Не боюсь Вірджинії Вулф”). Із жанром трагікомедії пов’язана творчість Ж. Жіроду, Ж. Ануй, А. Макайонка, О. Вампілова. Сучасна трагікомедія має іронічний характер.

Видом трагікомедії ХХ ст. став *трагіфарс*. Трагіфарсами назвав свої твори „Стрільці” і „Носороги” Ежен Йонеско.

Комічне (від грец. „смішний”) – естетична категорія: смішне в житті та його відображення в художній творчості. Основні форми комічного – гумор і сатира. Гумор передбачає зображення комічного в доброзичливому, жартівливому тоні. Сатира подає комічне як цілковите заперечення й різке висміювання зображуваного. Між гумором і сатирою – ціла гама відтінків: жарт, глузування, іронія, сарказм, гротеск. Засобами створення комічних картин та образів є карикатура, бурлеск, пародія, каламбур, шарж, парадокс, гіпербола та ін.

Критичний реалізм – літературний напрям, який став у ХІХ ст. конкретно-історичним утіленням реалізму. Критичний реалізм 30–40-х рр. у Англії та Франції (а пізніше і в інших країнах Західної Європи) по-новому розв’язує проблему „людина і середовище”. Характер людини художньо осмислюється у її соціальній зумовленості, розкривається в ретельно досліджених, достовірно зображених суспільних обставинах; дійсність піддається критичному аналізу. Художні досягнення критичного реалізму були використані та розвинуті літературою ХХ ст. (наприклад, внутрішній монолог героїв Льва Толстого вплинув на становлення літератури „потіку свідомості”).

Лірика – один з літературних родів (поряд з епосом та драмою). Предметом зображення в ліриці є внутрішній світ людини, її роздуми, почуття, переживання. Ліричний твір, переважно, не має фабули, розмір його невеликий, найчастіше пишеться віршами. Ліричні жанри чітко не виділяються. За основним змістом ліричні твори часто групують так: громадянська, філософська, інтимна, пейзажна лірика, але такий поділ дуже умовний.

Основні особливості лірики:

- вираження почуттів і роздумів, викликаних зовнішніми обставинами;
- елементи розповіді, описи;
- висока образність і емоційність;

- інтенсивне використання образотворчих засобів;
- стислість викладу;
- віршова форма;
- малий обсяг.

Ліричний герой – один із засобів вираження ліричного. Це умовна дійова особа, яка виражає настрої та думки, утілені в художньому творі. Часто це – сам поет.

Ліричний портрет – це вірш, у якому дається характеристика певної реально існуючої людини, розкривається її внутрішній світ, належність до якоїсь професії, описується зовнішність тощо. Наприклад, „Шевченко”, „Шопен” М. Рильського, „До портрета Мазепи” Є. Маланюка тощо.

Ліро-епос – міждродове синтетичне жанрове утворення, що полягає в поєднанні суб’єктивних, емоційно-експресивних та об’єктивно-авторських принципів зображення. Ліро-епічні твори є віршовими розповідями про вчинки, особливо, переживання героя чи героїв і водночас у них виражені переживання поета-оповідача. У ліро-епічних творах присутній розгорнутий сюжет, що характерно для епічних творів, а зображення переживань персонажа, думки й почуття самого автора, які теж є в таких творах і, здебільшого, розповідають про його ставлення до зображуваних подій, є ознаками ліричних творів.

Для таких творів характерні позафабульні ліричні відступи, риторичні запитання, вигуки, інтонаційні контрасти тощо, згруповані навколо композиції та головного героя.

До ліро-епічних творів належать співомовки, думи, байки, балади, поеми, романи у віршах. Вплив ліро-епосу помітний у прозі: „Інтермецо”, „Дебют”, зокрема в циклі „З глибини” М. Коцюбинського.

портрет – жанр літературно-критичного, науково-популярного нарису про життя та творчість письменника, близький до наукової біографії, стисліший за викладом, розрахований на масового читача.

Літературний портрет – також досить поширена жанрова форма сучасної мемуаристики. Автор такого літературного портрета не ставить собі за мету відтворити весь життєвий шлях свого героя. Цього важко досягти, оскільки письменникові в такому разі необхідно знати про героя буквально все. Письменник, який працює в жанрі літературного портрета, намагається через одну або кілька зустрічей із героєм показати цілісність, складність і багатогранність його особистості. При цьому він прагне досягти портретної схожості, що теж визначає специфіку жанру.

Майстрами літературного портрета зарекомендували себе Микола Бажан („Думи і спогади”), Петро Панч („Відлітають журавлі”), Сава Голованівський („Меморіал”), Семен Журахович („Пам’яті пекучий

біль”), Тамара Мороз-Стрілець („Голос пам'яті”), Олекса Ющенко („В пам'яті мої”).

Літературний портрет як мемуарний жанр із низки параметрів близький до художньої біографії й літературно-критичного жанру з такою ж назвою.

Творча практика українських письменників свідчить, що літературний портрет як жанр мемуаристики в чистому вигляді в ній існує рідко.

Найчастіше твори цього жанру групуються в цикли про різних героїв, об'єднувальним центром яких є постать автора. Скажімо, спогади Степана Крижанівського „Ми пізнавали неповторний час” поєднують три тематичні цикли: „Фронтові друзі” та „Учителі і соратники” – по 14 портретів, „Зустрічі на перехрестях” – 3 портрети.

Іноді (в українській літературі таке буває нечасто) літературні портрети постають як компоненти складнішої жанрової структури. Прикладом може бути тетралогія Юрія Смолича „Розповідь про неспокій”, що є велетенським мемуарним нарисом, у якому, крім характеристики суспільно-політичного життя впродовж кількох десятиліть, аналізу літературного процесу цього ж періоду, представлені літературні портрети багатьох письменників, учених, політиків. Такий характер мають і „Зустрічі і прощання” Григорія Костюка.

Літота (грец. *litotes* – простота) – надмірне поетичне применшення. У народних казках: хлопчик-мізинчик. Бабуся „малесенька, ледве од землі видно” (Марко Вовчок). Хата на курячих ніжках.

Медитація (від лат. – роздум) – вірш філософського змісту, у якому автор передає свої глибокі роздуми про деякі важливі проблеми, іноді глобального значення (життя і смерть, дружба й кохання, людина і природа).

Мемуари (франц. *memoires* – спогади) – це суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретно-історичної постаті, здійснене письменником у художній формі із залученням справжніх документів свого часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду з внутрішнім світом героїв, соціальною та психологічною природою їхніх учинків. Спогадам обов'язково притаманна суб'єктивність. Вони завжди звернені в минуле. Для правильного осмислення подій мемуаристу необхідно мати певну дистанцію в часі. Жанровою особливістю мемуарів є наявність у них двох часових планів: тобто подвійний погляд письменника на події: так він сприймав їх у реальному бутті, а такими – з урахуванням накопиченого життєвого досвіду, суспільної думки – вони постають у свідомості автора через роки.

Мемуари мають добре розвинену жанрову ієрархію. Найпростішою жанровою формою мемуарів є некрологи, письменницькі записники, нотатки. Більш складними видаються щоденники, літературні портрети. Інші форми мемуарної літератури нерозривно пов'язані з використанням уже готових жанрів художньої літератури, передусім оповідання, повісті та роману, рідше – нарису та есе.

Витоки української мемуаристики сягають доби Київської Русі („Повчання дітям” В. Мономаха). Цінними творами мемуарної літератури є козацькі літописи („Літопис Самовидця”, „Действия презельной... брани Богдана Хмельницького” Г. Грабянки, „Сказаніє о войне казацкой з поляками...” С. Величка). У ХІХ столітті до мемуарної творчості зверталися І. Срезневський, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Драгоманов, К. Устиянович та інші. У ХХ столітті мемуарна література дістає подальший розвиток („З літ дитинства” А. Заливчого, „Записки полоненого” О. Варрави, „Київські зустрічі” Є. Кротевича, „На калиновім мості” П. Панча, „Розповідь про неспокій” Ю. Смолича, „Роман пам'яті” Т. Масенка, „Думи і спогади” М. Бажана, „Третя Рота” В. Сосюри, „Меморіал” С. Голованівського). У дев'яності роки з цікавими мемуарними творами виступили Б. Олійник („Два роки в Кремлі”), Р. Іванчук („Благослови, душе моя, Господа...”), Р. Гром'як („Вертеп”), В. Дрозд („Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок”), І. Жиленко („Номо feriens”). Вітчизняну мемуаристику суттєво доповнюють твори письменників української діаспори („Спогади про неокласиків” Ю. Клена, „На білому коні”, „На коні вороному” У. Самчука, „Розмови в дорозі до себе” І. Кошелівця, „Зустрічі і прощання” Г. Костюка).

Менталітет (від лат. *mens* – розум, мислення, душевний устрій) – це стійкий спосіб специфічного світосприйняття, характерний для великих груп людей (етносів, націй, соціальних прошарків), що зумовлює особливість способів їх реагування на явища навколишньої дійсності, поєднує людей у соціальні та історичні спільноти. Ментальність являє собою глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що включає й *позасвідоме*; відносно стійку сукупність настанов і схильностей індивіда чи соціальної групи, що спонукають до певного типу сприйняття, мислення та дій. Якщо картина світу існує як усвідомлене уявлення, то ментальність більшою мірою реалізується в певних формах поведінки й переживається *емоційно*. Вона об'єднує раціональне та інтуїтивне, суспільне й індивідуальне, усвідомлене й неусвідомлене.

Ментальність формується століттями, залежно від традицій культури, соціальних структур й усього середовища життєдіяльності людини, і сама, так само, їх формує, виступаючи як важливий чинник

культурно-історичної динаміки. Іншими словами, ментальність, з одного боку, є результатом культури і традицій, а, з іншого – сама є глибинним витокком розвитку культури

Метафора (грец. *metaphora* – перенесення) – це образний вислів, у якому ознаки одного предмета чи дії переносяться на інший за подібністю. Метафора є прихованим порівнянням, тому метафору завжди можна розгорнути в порівняння.

У „Словнику лінгвістичних термінів” за ред. Д. Ганича та І. Олійника розрізняються метафори „прості, побудовані на зближенні предметів чи явищ за однією якоюсь ознакою, і метафори розгорнуті, побудовані на різних асоціаціях між предметами і явищами”. Наприклад: „Навшпиньки підійшов вечір. Засвітив зорі, послав на травах тумани, і, на уста поклавши палець, – ліг” (П. Тичина). Гіперболічна метафора побудована на перебільшенні ознак чи якостей.

Метафора лексична – слово, або одне із значень слова, яке виникло внаслідок метафоричного перенесення (за подібністю форми предметів, їх розміру, зовнішніх чи внутрішніх властивостей тощо). Наприклад: стріла – як назва рухомої частини підйомного крана, парк – місце стоянки, ремонту й обслуговування транспортних засобів. Ці слова чи значення слів є основними назвами відповідних предметів (Д. Ганич, І. Олійник).

Поетичною метафорою Д. Ганич та І. Олійник вважають таку, що виступає як складна різнопланова семантична структура. Наприклад: „О тиха пристане робочого стола, // Де ще на якорях дримають вірні ріши, // Де мислі щоглами підносяться струнками, // струмують образи, як понадводна мла!” (М. Рильський).

Видом метафори є **персоніфікація** (лат. *persona* – особа і *facere* – робити) – це надання предметам, явищам природи почуття властивостей людини, олюднення. Іноді персоніфікацію називають **уособленням**.

У словниках літературознавчих термінів ці поняття розрізняють. Уособлення чи прозопея (грец. *prosopopeia*) – це перенесення властивостей живих істот на предмети, явища природи, абстрактні поняття, оживлення їх.

Персоніфікація може бути простою і поширеною (розгорненою). Прості – лаконічні: „Підійшов вечір. Засвітив зорі” (П. Тичина). Вони переносять одну – дві риси живої істоти на предмет чи явище. Розгорнені створюють цілий образ, картину, вони використовуються в тих творах, де є казкові мотиви, у народних баладах.

А. Ткаченко відзначає, що найчастіше зустрічається антропо-, зоо-, ботаноморфна метафоризація.

1. Переживання людей змальовуються як живі, здатні діяти істоти: туга точила серце, ревності штовхали на злочин.

2. Оречевлення (опредмечення) душевних якостей людини: глибокий сум, темна особа.

3. Уподібнення людських переживань, дій, якостей до явищ природи:

Не дивися так привітно, яблуновоцвітно.
(П. Тичина)

4. Ототожнення явищ природи за принципом подібності з частинами людського, тваринного, рослинного організму: вухо відра, підошва гори.

5. З розвитком абстрактного мислення з'явився такий вид оречевлення (опредмечення), у якому абстрактні явища і процеси ототожнюються за принципом подібності з явищами і процесами матеріального життя: крик моди, корінь зла, яблуко розбрату, джерело насолоди, гострота проблем, глибина узагальнень.

Метонімія (грец. *metonimia* – перейменування) – образний вислів, у якому назва одного предмета чи явища замінюється іншою на основі реального зв'язку між ними. Тому метонімію ніколи не можна розгорнути в порівняння. Аристотель помилково ототожнював метонімію з метафорою.

Зв'язки між предметами і явищами – різноманітні, тому є багато різновидностей метонімії:

1. *Метонімія місця*. Заміна найменування людей назвою місця, де вони перебувають, країни, у якій живуть: Африка відстоює свої права. Аплодувала гальорка. Київ вітав переможців олімпіади. Пароплав вибухнув реготом. Борислав сміється.

2. *Метонімія часу*. Заміна назви події назвою часу, коли вона відбувалася: це був найщасливіший день у моєму житті; минув важкий рік.

3. *Метонімія засобів* (органів, знарядь), за допомогою яких щось здійснюється: у нього гостре перо; притримай язик.

4. *Метонімія належності*. Заміна назви предмета іменем його творця, власника: переклав Шекспіра; знає напам'ять Шевченка; купив Маланюка.

5. *Метонімія матеріалу*. Заміна назви речі матеріалом, з якого вона зроблена: ходить у шовках; любить кришталь; платить золотом.

6. *Заміна назви дійової особи назвою дії, яку вона виконує, чи предмета, що її характеризує*: „Чорні зароплені кахтани, лейбики, сіраки та гуні, такі ж сорочки, переперезані то ремнями, то шнурами, то ликом, бліді, пожовклі та позеленілі лиця, пошарпані та зароплені шапки, капелюхи, жовнярські „гольмици”, бойківські повстяні крисані та підгірські соломинки, – все те густою, брудною, сірою хмарою

вкривало толоку” (І. Франко). „Туди пішла, поїхала любая розмова” (Народна пісня).

7. *Заміна назви дії одним моментом*: стала на рушничок щастя.

8. *Заміна назви вмісту вмістищем*: з’їв миску, горить лампа, кипить чайник.

Молитва є своєрідним жанровим різновидом духовної лірики. Генетично вона сходить до гімнографічної творчості. Літературна молитва імітує сакральний діалог з ідеальним адресатом. Вона може набувати розмаїті жанрово-тематичні форми. Найчастіше це віршована молитва, що може мати різні жанрові модифікації.

Натуралізм – літературний напрям, який виник у західноєвропейській літературі в 70-х рр. і поширився у 80–90-х рр. XIX ст. Програму натуралізму сформулював Е. Золя в книзі „Експериментальний роман” (1880). Натуралізм трактував життя з позицій біологізму; характер людини, з погляду натуралістів, залежить від спадковості, фізіологічних чинників. Натуралісти прагнули з науковою точністю описувати зовнішній вигляд людини, події, середовище, відмовляючись від їх художньої інтерпретації. Натуралізм відкрив для мистецтва нові галузі (біологічні аспекти людського існування, життя міських низів, людина і виробництво), проте не давав можливості створювати узагальнювальні картини та образи, тому логічним був шлях письменників від натуралізму до символізму й імпресіонізму. У літературі XX ст. традиції натуралізму посідають помітне місце. Натуралістичний досвід сміливого відображення непривабливих явищ дійсності був використаний багатьма письменниками (Анрі Барбюс, Теодор Драйзер, Борис Пільняк).

Національна специфіка літератури – органічна якість художньої літератури певного народу, відмінна від якостей інших літератур. Вона витворюється системою змістових і формально-стильових особливостей, притаманних творам письменників певної нації. Національна специфіка літератури зумовлена низкою чинників, насамперед ментальністю народу. Якщо народові, що став історично стійкою спільнотою, властива певна сукупність етнічно-психічних ознак, то вони обов’язково віді́б’ються на духовному світі письменника, позначаються на його мисленні, результатах творчості.

Тематично-проблемні тенденції, що, осмислюючись у творчості багатьох митців, витворюють традиції, національно-типові характери, виявлені в індивідуалізованих персонажах. Відтак українські степи й могили, явори й осокори, калина й мальви, болота й бескиддя, орли й горлиці, буй-тури й сарни не просто оточують українців у їхніх взаєминах між собою, а й у спілкуванні з сусідами. З’являються мотиви звитяги й оборони, полону й втечі, кохання й смерті, боротьби за віру і

правду. Іван Вишенський та Іван Величковський, Григорій Сковорода та І. Котляревський, Т. Шевченко й Леся Українка, Є. Маланюк й У. Самчук, М. Стельмах й О. Гончар по-своєму відображали різні грані української душі. Їхні твори як органічний вияв глибинного зв'язку письменника зі своїм народом несуть на собі прикмети національної самобутності.

Другий аспект національної специфіки літератури пов'язаний з особливостями історико-літературного процесу в кожній національній літературі. Зміна і взаємодія літературних напрямів і стильових течій, система й динаміка жанрів, співвідношення родів літератури, взаємини письменницьких генерацій, міжнаціональна літературна рецепція, взаємодія і взаємовпливи, роль критики й дискусій, взаємини літератури й церкви, митців і влади не можуть бути однаковими в кожній національній літературі.

Структура історико-літературного процесу – своєрідна і відмінна, хоча порівняльно-історичні, типологічні студії виявляють багато спільного, аналогічного. Усе це зумовлює необхідність літературознавчих праць, присвячених національній своєрідності літератур кожного народу, міжнаціональним літературним зв'язкам, діалектиці національного та інтернаціонального в кожній літературі, бо формуються вони й розвиваються не ізольовано, а запозичене завжди трансформується відповідно до ментальності народу, до національних потреб.

Новаторство – це пошук нових шляхів у поступальному розвитку літератури, що викликає значні зміни в літературних традиціях. Новаторство – відмова від старих традицій і створення нових. Воно під силу тільки талановитим письменникам, які глибоко відчують вимоги доби, наперед прогнозують хід її розвитку, сміливо кидають виклик майбутньому. Новаторами були всі найвидатніші літератори світу: Гомер – у стародавній Греції, Шота Руставелі – у Грузії, Нізамі – в Азербайджані, Данте – в Італії, В. Шекспір – в Англії, Й.В. Гете – у Німеччині, Т. Шевченко – в Україні, їхній внесок у літературу полягає в тому, що вони зуміли нетрадиційно подивитися на довколишню дійсність, побачити в ній такі явища та конфлікти, які раніше не помічалися, відкрити таких героїв, яких до них ніхто не зображував. Новий зміст потягнув за собою появу й нових художніх форм. Чим помітнішою є постать художника слова, тим значущішим є його вплив на сучасників і наступні покоління художників. Яскравий приклад новаторства – творчість Т. Шевченка – основоположника нової української літератури. Увібравши в себе традиції української літератури попередніх епох, відштовхуючись від багатущої фольклорної спадщини, виріши на основі визвольних сподівань покріпаченої

України, Шевченко справив величезний вплив на еволюцію духовного розвитку свого народу, спрямованість національної культури в наступні десятиліття. І. Франко зазначав: „Він підноситься до критичного погляду на минуле й доходить висновку, що ідеал суспільних і моральних відносин не за нами, а перед нами. Він звертається до відтворення живої дійсності („Наймичка”, „Відьма”), надихається великим ідеалом слов’янського братання („Посланіє до Шафарика”) та емансипації від релігійної нетерпимості („Іван Гус”). Віртуозно використовуючи можливості української мови, Т. Шевченко створив поетичні шедеври, що навечно закарбувалися в пам’яті народній, відкрили можливості для подальшого поступу національної літератури. „Шевченківське слово, – писав Г. Ключек, – наділене здатністю щоразу оновлюватись, наповнюватись новим змістом. Кожне покоління відкриватиме у творчості Шевченка щось нове. Тому його слово вічне”. Проте було б помилкою вважати, що рух досвіду, традиції в літературі має лише один напрямок – від великого митця до малого, ніби гірський потік, що падає з вершини вниз. „Масовий літературний рух, – зазначив О. Бушмін, – завжди є необхідною історичною передумовою для народження геніальних письменників”. Це нерідко не враховується, коли йдеться про Т. Шевченка. Його досить часто зображують як самотню гірську вершину, поблизу якої немає інших височин. Блискуча історія української літератури ХІХ століття – це підсумки новаторських пошуків не лише Т. Шевченка, а й багатьох інших вітчизняних письменників (М. Костомарова, В. Забіли, М. Петренка, П. Куліша, О. Стороженка, А. Свидницького, С. Руданського, Л. Глібова, І. Манжури, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, І. Франка та ін.).

Література ХХ ст. суттєво оновила шляхи творчості, утвердила й збагатила попередньо досягнуті результати в контексті світового літературного процесу (П. Тичина, М. Хвильовий, М. Куліш, І. Багряний, О. Довженко, О. Гончар, Б. Олійник, І. Драч, Л. Костенко та ін.).

Оксиморон (оксюморон) – (грец. *oxumoron* – дотепно-безглузде від *oxus* – гострий, *moros* – безглуздий) – це образний вислів, у якому поєднуються ніби несумісні, протилежні за змістом, контрастні поняття.

Наприклад: бідний багач, солодка мука, дзвінка тиша, живий труп, сміх крізь сльози, щасливе горе, веселий цвинтар. З оксимороном споріднена *катахреза* (грец. *katachrêsis* – зловживання). Катахреза – поєднання понять і виразів усупереч їх буквальному змісту. Це сполучення слів логічно не узгоджених між собою: кольорова білизна, червоне чорнило. У художній літературі використовується як експресивний засіб: „Білим жалем вечір кинув тіні //Білим жалем шум пороші” (В. Чумак). Катахреза трапляється в назвах творів: „Веселий похорон” В. Симоненка, „Ніж у сонці” І. Драча.

Оповідання – невеликий за розміром розповідний художній твір про одну чи кілька подій у житті людини (іноді кількох людей). Характери персонажів в оповіданні показуються у сформованому вигляді, широка мотивація подій відсутня, описів мало. Розповідь часто ведеться від особи оповідача. Оповідання бере свій початок від народних переказів про події і виникло дуже давно. Оповідання за кількістю посідають перше місце серед епічних творів.

Паралелізм (грец. *parallelos* – той, що йде поряд) – це розгорнене зіставлення двох чи кількох картинок, явищ з різних сфер життя за подібністю або аналогією. Паралелізм використовується в народних піснях, він пов'язаний з народно-поетичною символікою.

Ой у лузі червона калина Похилилася.
Чого ж наша славна Україна Зажурилася.
А ми ж тую червону калину Підіймемо.
А ми ж нашу славу Україну
Гей, гей, та й розвеселимо.
(Народна пісня)

Крім прямого паралелізму, є паралелізм заперечення. Він побудований на заперечному зіставленні. Наприклад: „То не сива зозуля кувала, // Не дрібна птиця щебетала, // Не у борі сосна шуміла, // То бідна вдова у своєму домі // З своїми дітьми гомоніла...” (Народна дума).

Парафраз (а) (грец. *paraphasis* – опис, переказ) – переказ своїми словами чужих думок або текстів. На парафразі будуються пародії, наслідування. Ця стилістична фігура є по суті переливанням попереднього формозмісту в новий. Л. Тимофєєв і С. Тураєв ототожнюють парафраз із перифразом. Часто прозу перекладають на вірші, а вірші на прозу скорочено чи розширено. Наприклад, є переказ для дітей „1001 ночі”, у скороченій формі роман Ф. Рабле „Гаргантюа і Пантагрюель”.

Перифраз (грец. *periphrasis* від грец. *peri* – навколо, *phrazo* – пояснюю, говорю) – це образний вислів, у якому назва предмета чи явища замінюється описом його ознак. Перифраз використовується в розмовній мові, публіцистиці, художній літературі. Наприклад: автор „Кобзаря”, автор роману „Собор”, батько історії, чорне золото. „Лягло костями людей муштрованих чимало” (Т. Шевченко).

Повість виникла в літературі східнослов'янських народів і лише в XIX ст. перейшла в деякі західноєвропейські країни. Термін цей походить від слова „повідати” і в різні епохи мав неоднаковий зміст. Тільки наприкінці XIX ст. термін „повість” остаточно закріпився за творами середньої епічної форми. Місце повісті між оповіданням і романом визначається як широтою охоплення життя і ступенем докладності зображення його, так і обсягом. Повість має меншу за

роман, але більшу за оповідання кількість персонажів, однолінійний сюжет, а переплетення самотійних сюжетних ліній буває дуже рідко.

Поема – віршована повість чи оповідання з напруженим динамічним розвитком подій, характери розкриваються досить повно, широта охоплення життєвих явищ – від однієї до великої кількості подій. У європейських літературах XII–XIII ст., зокрема й російській, поема була епічною. Сентименталісти внесли в неї елементи лірики (увеличили ліричні відступи, поглибили відтворення внутрішнього світу героїв тощо), унаслідок чого поема набрала ліро-епічного характеру. Наявність ліричного героя – визначальна ознака ліро-епосу.

Різновиди поеми:

- бурлескно-травестійна (І. Котляревський „Енеїда”) – зміст твору серйозного, нерідко героїчного характеру, викладається в жартівливій формі, вульгарно, грубо;

- героїко-романтична (Т. Шевченко „Гайдамаки”) – розв’язується соціальний конфлікт; відтворюються важливі події історії чи сучасного життя; тон викладу піднесений;

- соціально-побутова (Т. Шевченко „Катерина”);

- сатирична (Т. Шевченко „Сон”).

Поетичне кільце (грец. epistrophe – крутіння) – повторення однакових слів на початку і в кінці речення, абзаца чи строфи.

Ми думаєм про вас в погожі літні ночі,
В морозні ранки, і в вечірній час,
І в свята гомінкі, і в дні робочі
Ми думаємо, правнуки, про вас.
(В. Симоненко)

Порівняння (лат. comparatio) – це троп, у якому один предмет, подія зіставляються з іншими, у яких ці особливості виявлені різко, яскраво. Порівняння виконують зображальну й емоційно-оцінну роль.

У літературознавстві виділяють порівняння прості, поширені, заперечувальні, порівняння-запитання.

Простим порівнянням є таке, у якому порівнювані предмети зіставляються за однією чи кількома однорідними ознаками. Прості порівняння утворюються за допомогою сполучників *як, мов, немов, ніби, наче, нібито, начебто, гейби, буцім*. Безсполучниково:

- 1) за допомогою предиката: *подібний, нагадує, схожий, скидається;*

- 2) формою орудного відмінка: *блискавкою промайнула думка;*

- 3) опусканням сполучника: „Книга – морська глибина” (Іван Франко).

А. Ткаченко ділить прості порівняння на *загальноживані*: „Гарна як намальована”, *поле як море та індивідуально-авторські*: „У нього

очі – наче волошки в житі” (Андрій Головка); „Моя душа, немов черешня, // Понад снігами зацвіла” (Д. Павличко).

Розгорнені (поширені) порівняння – це такі, у яких порівнювані предмети зіставляються за кількома ознаками. Розкриваючи низку ознак одного чи групи предметів, вони створюють картину, усебічно змальовують предмет: „По обидва боки Руського потоку стояли два високі, але не круті гребені гір, неначе дві велетенські зелені хвилі на морі піднялися рядком, а далі збіглись докупи краями, злилися і тут підскочили вгору білою піною” (І. Нечуй-Левицький).

Особливість *приєднального порівняння*, за словами Б. Томашевського, у тому, що „... спочатку подається предмет, а потім вичерпна тема, яка стосується предмета, після сполучникового слова „так” подається образ”. Наприклад: „Як прихопився чоловік до борщу, як узяв тевкати, як коли добрий кінь із вагою під гору вдирає. Що як він із вагою тягне помало рівненькою дорогою, а під гору як упреться з усієї сили та задрібоче ногами, так іще його й стримувати приходиться... Але зате на самій горі стає віддихатися. Так і Іван: виїв борщ та й віддихується-віддихується аж ізгоди говорить” (Лесь Мартович).

Виділяють порівняння *прямі (позитивні) й заперечувальні (заперечні, зворотні)*. Прямі: очі як зорі. Заперечувальні порівняння побудовані не на зіставленні, а на протиставленні предметів чи явищ:

Ой тож не зоря,
Ой тож не ясна,
Ой тож моя молода дівчина
По водицю ішла.

Порівняння-запитання – це такий вид порівняння, коли порівнюваний образ постає у формі запитання:

Глянь, у скелях височенних...
... чи там гнізда ластівок?
Ні, се нори для аскетів.
(І. Франко)

Послання – це ніби відкритий лист, адресований одній особі чи групі людей, проте призначений для широкого кола читачів, бо в такому листі автор розглядає якісь важливі питання моралі або суспільного життя (І. Вишенський). Зачинателем цього жанру вважають римського поета I століття до н.е. Горация.

Проза (від лат. „проста мова”) – літературні твори, написані не віршем, а звичайною мовою. Художня проза у власному розумінні – порівняно пізнє явище. Її формування починається з епохи Відродження (до того існувала ритмічна проза, яка наближалась до вірша й була різновидом поезії). У літературі починають переважати прозаїчні жанри: роман, новела, повість. Прозаїчна організація твору відповідає самій

природі цих жанрів. Уявлення про те, що художня проза за своєю організацією не відхиляється від розмовної, є хибним. Дослідники літератури та майстри прози (Микола Кармазін, Гюстав Флобер, Антон Чехов, Михайло Пришвін, Ернест Хемінгуей) зазначали, що і в прозаїчних жанрах є своя складна і внутрішньо закономірна ритмічна структура, яка відрізняється від поезії, але й виводить прозу за межі звичайної мови.

Псалом (від давньогрец. – хвалебна пісня, первісно – ударяти по струнах, спів під акомпанемент струнного інструмента) – жанр духовної лірики. Перші псалми, зібрані в Псалтирі, приписуються біблійному цареві Давиду.

Псевдонім – ім'я, яке використовує людина замість справжнього (даного при народженні, зафіксованого в документах) у тій чи в тій публічній діяльності.

Реалізм (лат. Realis – речовий, дійсний) – один із ідейно-художніх напрямів у літературі й мистецтві ХІХ ст. Починаючи з 30-х років, набуває розвитку у Франції, згодом в інших європейських літературах. На відміну від романтизму, який зосереджував увагу на внутрішньому світі людини, основоположною для реалізму стає проблема взаємин людини й середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування духовного світу (характеру) особистості.

Реалізм має свою специфіку у відображенні життєвих явищ.

До типологічних рис реалізму ХІХ ст. належать:

- тяжіння до достовірності, об'єктивності;
- утілення діалектного зв'язку між закономірно-загальним та індивідуально-особливим;
- звільнення від канонічності, переважання індивідуальних стилів над „спільними”;
- відмова від поділу стилю на „високий” та „низький” залежно від сфер зображення, а також від розмежування явищ на „естетичні” та „неестетичні”;
- пізнавальне спрямування (зв'язки з природознавством, історією, соціологією, психологією);
- аналітичний підхід до дійсності, намагання відтворити світ як складу єдність;
- увага до проблем взаємодії людини й середовища, до типових характерів за типових обставин;
- перенесення центру уваги на соціальну сферу;
- переважання епічного начала;
- романізація жанрів, драматизація роману;

- поява синтетичних індивідуальних стилів, які поєднували реалістичні та романтичні елементи ;

- психологізація всієї атмосфери твору, його предметно-емоційного світу (портрет, інтер'єр, пейзаж тощо).

Слово *реалізм* відоме ще із Середньовіччя. У схоластичній філософії реалізмом називали напрям, який, на противагу номіналізму, приписував абстрактним поняттям (універсаліям) реальне існування. Наприкінці ХУІІІ ст. поняттями *реалізм*, *реаліст* позначається певний тип мислення й поведінки (практичність, тверезий глузд), відмінний від типу „ідеаліста”, мрійника. З кінця 20-х років ХІХ ст. термін „реалізм” починає вживатися французькою критикою стосовно „нової школи” в літературі, на відміну від „літератури ідей” (класицизм) та „літератури образів” (романтизм). Першого теоретичного обґрунтування як напрям у літературі та мистецтві реалізм набуває завдяки художникові Гюставу Курбе, який у передмові до каталогу виставки своїх полотен під назвою „Реалізм” (1855) обґрунтував програмні засади реалістичного напрямку, та письменникам Шанфльорі та Л.-Е.-Е. Дюранті, які виступили з теоретичними деклараціями в збірнику „Реалізм” (1857) і журналі „Реалізм” (1856-1857). Із цього часу поняття „реалізм” стає широковживаним як у літературній практиці, так і в літературній критиці й естетиці.

Представники: О. де Бальзак, Стендаль, Ч. Діккенс, Г. Флобер, В. Теккерей, М. Гоголь, Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Тургенєв, Л. Толстой, Ф. Достоевський, А. Чехов, І. Франко, Б. Грінченко та ін.

У літературознавстві існують різноманітні концепції й тлумачення реалізму, його змісту, напрямів, хронологічних рамок. Одні дослідники вважають реалізм властивим літературі й мистецтву споконвіків, виділяючи „античний реалізм”, „ренесансний реалізм”, „просвітницький реалізм”, „реалізм ХІХ століття”, „реалізм ХХ століття”; інші пов'язують його виникнення з епохою Відродження або сімейно-побутовим романом ХУІІІ ст. Існують теоретичні версії „реалізм без берегів”, „магічний реалізм”, „наївний реалізм”, виділяють „етнографічно-побутовий реалізм”, національні різновиди реалізму; розглядають реалізм як художній метод, художню систему, тип художнього мислення і творчості тощо.

Ремінісценція (лат. *reminiscencia* – згадка) – відгомін у художньому творі образів, виразів, деталей, мотивів з широко відомого твору іншого автора, перегукування з ним. Запозичені слова і вирази переосмислюються, набуваючи нового змісту. На ремінісценціях з „Лісової пісні” Лесі Українки побудований вірш Платона Воронька „Я той, що греблі рвав”:

Я той, що греблі рвав,
Я не сидів у скалі.

Той, що греблі рве, і Той, що в скалі сидить – персонажі „Лісової пісні”.

Рефрен (грец. refrain – приспів) – повторення одного рядка в кінці строфи, речення. У рефрені виражається найважливіша думка. У вірші П. Тичини „Океан повен” після кожної строфи повторюється рядок „океан повен”.

Риторичні фігури. Фігури, пов’язані з відхиленням від комунікативно-логічних норм оформлення фрази, називаються риторичними. Риторичні фігури побудовані на словесних зворотах, які мають умовно-діалогічний характер. Серед риторичних фігур виділяють звертання, запитання, ствердження, заперечення, оклики. Вони не зв’язані з живим спілкуванням і не вимагають відгуку на них – у них самих міститься відгук.

Риторичні запитання – це такі запитання, які не вимагають відповіді. Вони зосереджують увагу на питанні, про яке йдеться у творі.

Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,
Хто наше золото-серебро
Плугами кривди переоре?
Хто серця чистого добро
Злобою чорною поборе?
(М. Рильський)

Риторичні заперечення. Вони мають форму відповіді на вірогідне припущення, думку уявного співрозмовника.

Ні, друже мій, не та родина!
Сучасна пісня – не перина.
(І. Франко)
О не даремно, ні, в степах гули гармати.
(В. Сосюра)

Риторичні звертання – це звертання до абстрактних понять, неживих предметів чи відсутніх людей як до присутніх: „Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно... Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі” (О. Довженко).

Земле рідна!
Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.
(В. Симоненко)

Риторичні оклики вживають як засіб заклику, вияву захоплення, радості: „Вставай, хто живий, в кого думка повстала! / Година для праці настала!” (Леся Українка).

Риторичні ствердження – фігури, які підкреслюють незаперечність сказаного автором. Наприклад: „Так! Я буду крізь сльози сміятись” (Леся Українка).

Роман (від. франц. – твір, написаний однією з романських мов) – велика форма епічного жанру літератури нового часу. Основні риси роману: зображення людини в складних формах життя, багато дійових осіб, великий обсяг, часо-простір ускладнений. Часто в романах є кілька сюжетних ліній, що переплітаються між собою. У романі органічно поєднуються різні види організації мови – монологи, діалоги та полілоги, різного роду авторські відступи та характеристики.

Роман як літературний жанр починає формуватися в епоху Відродження, стає епосом приватного життя (звичайна людина та її особисте життя, орієнтація на сучасність, на повсякденне життя у всій багатогранності його виявів на відміну від епічних творів). Виділяють роман соціально-побутовий (людина й соціальне середовище, соціально зумовлені форми буття), морально-психологічний (внутрішній світ людини і світ зовнішній), історичний (про минулі події), філософський (розкриття головних проблем людського буття, створення цілісної картини світу), родинно-побутовий, інтелектуальний, пригодницький, сатиричний, авантюрний, виробничий, феміністичний, еротичний, урбаністичний, утопічний, антиутопічний, сільський, фентезі, роман-епопею (великий за обсягом художній твір, у якому широко відображено значні історичні події), роман-міф (створення символічної моделі існування людини та людства). Художні можливості роману безмежні; саме із цим жанром пов'язують літературознавці подальший розвиток літератури.

Часом кілька романів автор пов'язує воедино фабулою, спільними персонажами й загальним художнім задумом. Так народжуються цикли романів („Ругон-Маккари” Е. Золя – 20 творів), тетралогії (П. Загребельний „Диво”, „Первоміст”, „Смерть у Києві”, „Євпраксія” – 4 твори), трилогії (Є. Гуцало „Позичений чоловік”, „Приватне життя феномена”, „Парад планет” – 3 твори) та діалогії (В. Земляк „Зелені Млини”, „Лебедина згря” – 2 твори).

Роман-епопея – значний за обсягом монументальний багатсюжетний твір епічного змісту, у якому розповідь ведеться про події всенародного значення, широко та всебічно відтворено епохальний перелом у житті цілого народу (часом багатьох народів), створено сильні характери, зображено життя не одного, а кількох поколінь.

Романс (ісп. romance, від пізньолат. romanice – по-романськи, тобто по-іспанськи) – сольна лірична пісня, здебільшого про кохання, яку виконують під музичний супровід.

Романтизм – напрям у літературі та мистецтві I чверті XIX ст., який характеризується зображенням ідеальних героїв і почуттів. Для нього характерними є відчуття хиткості світу, розчарування в революції.

Суть романтизму: незвичайні герої в незвичних обставинах.

Уперше термін згадується в 1650 р. В Іспанії це слово спочатку означало ліричну й героїчну пісню-романс. Потім епічні поеми про лицарів – романи. Саме слово „романтичний” як синонім „живописний”, „оригінальний” з’явилося в 1654 р.

Пізніше, на початку XVIII ст., це слово використовувалось уже багатьма письменниками й поетами, зокрема й письменниками-класицистами.

У кінці XVIII ст. німецькі романтики брати Шлегелі висунули опозицію до поняття класичний – романтичний. Цю опозицію підхопили й зробили відомою по всій Європі. Так, поняття „романтизм” стало вживатися як термін теорії мистецтва.

Письменники-романтики відійшли від традицій класицистів, що наслідували все античне. На противагу їм романтики захопилися оспівуванням Середньовіччя. Вони створювали в душі Середньовіччя нові картини життя, відкидали суворі канони й правила і понад усе цінували натхнення.

Також представники романтизму відмовилися від реалістичного зображення дійсності, тому що були незадоволені її антиестетичним характером.

Романтики уявляли розум ототожненням прагматизму, тому просвітницькому ідеалу розуму був протиставлений культ почуттів. Романтики зосередились на людських переживаннях, які виражали неповторну індивідуальність.

Сарказм (грец. sarkasmos – терзання) – засіб сатиричного викриття негативного в житті, особливо дошкульна викривальна насмішка, вияв крайньої ненависті чи презирства до зображуваних явищ і людей. Сарказм близький до іронії, але не має прихованого значення, крім того, для сарказму характерне поєднання сміху з гіркотою і злістю. Він спрямовується на явища не тільки смішні, а й шкідливі. Наприклад:

Ненавиджу вас всіх і бриджуся вами,
Ви перфумовані плебеї в фраку!
Ви паразити з водянистим мізком,
Ви неробучі, загребущі руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет звірячих
Лишилися тільки хитрощі гадюки!
(І. Франко)

Яскраво виражений сарказм у творах Джонатана Свіфта.

Сентенція (лат. *sententia* – думка, судження) – вислів афористичного змісту. Він поширений у творах повчального змісту (байках) і медитативній ліриці. У байці Л. Глібова „Синиця” є така сентенція: „... ніколи не хвались, Поки гаразд не зробиш діла”.

Символ (грец. *symbolon*) – умовний розпізнавальний знак, який полягає в заміні назви життєвого явища, предмета, поняття умовною назвою, знаком, який має щось спільне з ними. Наприклад: весна – символ народження, гроза – символ небезпеки. Дехто ототожнює символ з алегорією. Символом називають заміну абстрактного чи узагальнювального поняття конкретним образом. В алегорії є порівняння, символічний образ абстрактний, умовний, має узагальнювальне значення. Символом може бути художня деталь, порівняння, метафора. Символічний, наприклад, образ камінного хреста з однойменної новели В. Стефаніка. Маючи узагальнювальне значення, символічні образи використовуються в назвах творів („Вершники” Ю. Яновського, „Сонячні кларнети” П. Тичини).

Символічні образи трапляються у фольклорі (зозуля – символ суму, червона калина – дівчина, білий голуб – символ миру, чайка – образ самотньої жінки-матері, чаєнята – діти-сироти). В усній народній творчості символи з’явилися на основі паралелізму.

У художній літературі використовується релігійна символіка: терновий вінок, хрест – символи страждань. Символи часто трапляються у Святому Письмі. Особливе місце займають символічні образи в символістів (стильова течія модернізму).

Близьким до символу є *образ-емблема* (грец. *emblema* – вставка, рельєфна оздоба). Образи-емблеми ґрунтуються на асоціаціях, алегорія й символ – на подібності. Образи-емблеми – статичні. Вони використовуються в графіці, геральдиці, скульптурі. Образами-емблемами є ліра, пронизане стрілою серце тощо.

Емблематичні вірші набули популярності в епоху бароко. Д. Чижевський писав, що емблематичні вірші – це „невеликі епіграматичні вірші до малюнків, „емблем”, тобто зображень речей, що мають якесь символічне значення”. Емблематичні вірші писав Ф. Прокопович. Д. Чижевський цитує уривок одного з таких віршів, присвячених пам’яті митрополита Варлаама Ясинського:

Всі ріки ізначала малиє бивають,
но, текуще путь довгий, води умножають.
Подобні і Варлаам ученія ради
прейде страни многіє і многіє гради.
І тако, од отчества далече странствуя,
зіло себе умножи премудрости струя.

Популярними в Україні були *геральдичні (гербові) вірші*. У таких віршах містилися пояснення до малюнка на гербі особи, котру треба було прославити. Подаємо уривок з вірша на герб Могили:

Два мечі в справах рицерських смілість показують;
лилія з хрестом віру християнськую знаменують.
В тім дому щирая побожність обитаєть,
а слава нескертельная навіки обиваєть.

Традиції емблематичної поезії продовжували поети-авангардисти, зокрема М. Семенко. До нашого часу дожила фігурна поезія. Автори фігурних віршів спершу малювали контур предмета чи емблеми, а потім заповнювали його текстом. Майстром фігурного вірша був Величковський. У багатьох із них уміщував своє прізвище:

И О смерти ПАМятай,
и На судь будь чуткий.
ВЕЛЬМИ Час біжить сКОро,
В бігу Своимь прудКИЙ.

Синекдоха – це кількісна метонімія (грец. *Synecdoche* – переймання, співвіднесення), вид тропа, в основі якого кількісні відношення між предметами; образний вислів, заснований на кількісному зіставленні предметів, явищ, на заміні цілого частиною, множини одніною. Види синекдох:

1. *Заміна множини одніною*: студент пішов допитливий. „І на оновленій землі / Врага не буде, супостата / А буде син і буде мати” (Т. Шевченко).

2. *Заміна однини множиною*: „як ми себе почуваємо?” (лікар до хворого).

3. *Заміна цілого частиною*: „Настали своє серце і руку... / Наступи на горло ворожеє” (М. Рильський).

4. *Заміна частини цілим*: „Стояла я і слухала весну” (Леся Українка).

5. *Заміна родового поняття видовим*: „Ой піду я, піду понад Дунаями” (Дунай у значенні ріки). Берегти копійку.

6. *Заміна видового поняття родовим*: двоногий самець (людина).

7. *Заміна неозначеного числівника означеним*: сім раз відміряй, а раз відріж.

8. *Антономазія* (грец. *antonomadzo* – перейменування) – уживання власних імен у значенні загальних: у нас драматургів багато, а Шекспірів мало. Колумб – першовідкривач, Іуда – зрадник. „Воздвигне Вкраїна свого Мойсея” (І. Франко). Марс – війна, Ескулап – лікар. Нарцис – самозакоханий, Сократ – мислитель.

9. *Уживання загальних імен у значенні власних*: Кобзар, Каменяр.

Співомовка – невеликий вірш сатиричного чи гумористичного змісту, в основі якого лежить народний анекдот, приказка. Жанрові особливості твору такі: описується один комічний чи трагікомічний випадок, події зображуються стисло, динамічно. Героїв небагато. Кінцівка – дотепний афористичний вислів.

Елементи співомовки наявні у творчості Л. Боровиковського та Є. Гребінки. Своєю назвою цей суто український жанр завдячує С. Руданському, який у 50-х роках XIX століття видав кілька збірок „Співомовок”. Пізніше до цього жанру зверталися І. Франко (цикл „Нові співомовки”), В. Самійленко („Божий приклад”), І. Манжура („Батьківський заповіт”, „Пан брехун”). У сучасній українській літературі цикл співомовок написав С. Крижанівський („Ледащо”, „Розсудив”, „Не чую”, „Не з вашим щастям, дядьку!”, „Місяць чи сонце”).

Стиль (гр. *stylus* від *stilos* – паличка для письма, грифель) – усталена своєрідність художньої системи (вір, творчість письменника, літературний напрям). Відома формула Жоржа Луї Леклерка Бюффона: „Стиль – це людина”. Мистецтвознавство під стилем розуміє те спільне, що об’єднує творчість певних митців, споріднену тематикою, способом створення художнього світу. Тут стиль збігається з мистецьким напрямом, течією. Оскільки літературно-стильову течію започатковує оригінальний митець із яскраво вираженим світобаченням, неповторним письмом, то найбільш уживаним є поняття **авторського, чи індивідуального, стилю**.

Індивідуальний стиль – це ідейно-художня своєрідність творчості письменника, риси його творчої індивідуальності, зумовлені життєвим досвідом, світоглядом, культурою, характером, уподобаннями тощо.

Кожний визначний письменник має свій стиль, тобто улюблені теми й проблеми, найбільш відповідні жанри, найчастіше вживані засоби побудови творів, ліплення образів і розкриття характерів персонажів, свою творчу манеру, свій почерк, по-своєму підходить до використання досвіду попередників і сучасників, своєрідно користується скарбами загальнонародної мови тощо. Тому ніколи не сплутаєш творів І. Котляревського з творами Г. Квітки-Основ’яненка, М. Вовчка й П. Мирного, І. Франка та ін.

Той літератор, який не виробить свого стилю, буде тільки підлаштовуватися під стиль інших письменників, може стати *епігоном*.

Але стиль письменника – це не щось раз назавжди дане: він розвивається й змінюється, якоюсь мірою залежить від панівних на той час у літературі течій, методів, від змін у суспільному житті.

Індивідуальний стиль письменника визначається сукупністю ідейно-художніх особливостей його творчості:

- ідейна спрямованість;
- творчий метод;
- своєрідність таланту;
- літературні впливи;
- тематика творів;
- добір життєвого матеріалу (конфліктів, подій, ситуацій, характерів, пейзажів тощо) для художнього відтворення;
- своєрідність викладу цього матеріалу (особливості композиції, мовного стилю, зокрема вживання зображувально-виражальних засобів, використання прийомів творення характерів, авторська інтонація тощо);
- найбільш розроблені роди й жанри;
- розвиток традицій і риси новаторства у творчості;
- звертання до фольклору;
- характер ліричного героя (для ліриків);
- особливості віршової форми (для поетів).

Трагедія (від грец. „цапова пісня”) – драматичний жанр, в основу якого покладено особливо напружений, непримиренний конфлікт, який часто завершується смертю героя. Герой трагедії опиняється перед непереборними перешкодами. Зміст трагедії зумовлює гострий конфлікт, який відображає прогресивні тенденції суспільно-історичного розвитку та моральний стан людства. Звідси піднесений характер зображення героя, філософський характер самої трагедії, яка ставить суттєві питання людського буття, руху історії („Гамлет” В. Шекспіра, „Фауст” Й.В. Гете, „Борис Годунов” О. Пушкіна, „Життя Галілея” Б. Брехта, „Кассандра” Лесі Українки).

Особливості трагедії:

- зображення глибоких трагічних суперечностей суспільного чи побутового життя;
- побудова сюжету на гострому зіткненні протилежних соціальних устроїв, суспільних тенденцій, політичних поглядів чи моральних переконань;
- динамічне розгортання подій, що викликає напруження всіх духовних сил сторін, які конфліктують;
- наявність трагедійного героя – людини великих пристрастей, сильної волі, високих поривань, героїчного складу характеру;
- трагічне завершення дії, сповнене високої патетики;
- діалогічний спосіб викладу художнього матеріалу;
- прозова форма (рідше – віршова);
- обсяг середній.

Традиція – це передавання художнього досвіду від одного покоління письменників до іншого, його творче переломлення в історії

культури. У світовому літературному процесі є традиції інтернаціональні, які виявляють себе в багатьох окремих національних літературах, виходять із творчих здобутків певних письменників, дістаючи навіть їхнє ім'я. У цьому зв'язку дослідники називають ім'я англійського поета Дж. Г. Байрона, що дав початок традиції в поетичній творчості європейських ліриків ХІХ століття (Байрон – Словацький – Міцкевич – Віньї – Лермонтов – Шевченко). В українській літературі стійкою виявилася шевченківська традиція співчутливого зображення долі селян (Шевченко – Марко Вовчок – Нечуй-Левицький – Панас Мирний – Франко – Тесленко – Васильченко). „Художні традиції, – зазначав О. Бушмін, – які беруть початок у творчості окремих письменників, перебувають у постійній взаємодії, схрещуванні, у процесі оновлення і збагачення”. Пошуки спадкоємності нових традицій досить часто обмежуються родом літератури. У творчості О. Гончара шукають перш за все відголоски М. Коцюбинського та Ю. Яновського, у драматургії О. Коломійця – Г. Квітки-Основ'яненка та І. Карпенка-Карого, в ліриці Д. Павличка – Т. Шевченка та І. Франка. Безумовно, такі спадкоємні зв'язки між письменниками є, але існує набагато більше прикладів руху традицій на перехресті родових і жанрових форм, коли на прозаїка впливає поет, а на драматурга – прозаїк тощо.

Літературні традиції бувають різними за характером: одні існують недовго, інші, змінюючись, удосконалюючись, розвиваються протягом кількох століть. Традиції нерозривно пов'язані з новаторством.

Трилогія – три твори одного автора, пов'язані єдністю задуму, сюжету.

Фоносимволіка. Звуки можуть мати символічне значення. Найхарактерніші символічні значення деяких звуків:

О – радість, відвага, сила духу.

А – голосіння, голосний крик, радість, страх, білий колір.

І – спокій, ніжність, кохання, краса, синь, захоплення, подив, переляк.

У – страх, сум, біль, жаль, передчуття смерті: „Кружить, кружить над Рунами крук” (І. Качуровський).

Г – грім, битва, гамір: „Гармидер, гамір, гаму гаї” (Т. Шевченко).

Л – любов, ніжність, м'якість, лагідний смуток: „Неначе ляля в льолі білій / Святее сонечко зійшло” (Т. Шевченко).

Р – суворість, героїзм, рішучість, трагізм, рух: „За кражу, за войну, за кров, / Щоб братню кров промити, просять / І потім в дар тобі приносять / З пожеару вкрадений покров” (Т. Шевченко).

Шиплячі – свистячі, африкати (ж, ч, ш, дж, з, ц, с, дз) – брязкіт зброї, плін ріки, шум, смерть, шелест листя

Художня біографія (від давньогр. *bios* – життя, *grapho* – пишу) – це специфічне міжродове метажанрове утворення. Однією з найважливіших її жанрових рис є творче змалювання життєвого шляху конкретно-історичної особи, реалізоване на основі справжніх документів і подій свого часу з глибоким зануренням письменника у її духовність і внутрішній світ, соціальну та психологічну природу історичних діянь. Такий творчий підхід до документально-біографічної оповіді може й повинен здійснюватися в органічній єдності принципів наукового дослідження й художнього домислу, виходячи з об'єктивної логіки досліджених фактів і подій біографії героя.

Щоденник – літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньої пережитої події, яка щойно сталася.

Щоденник пишеться для себе і не розрахований на публічне сприймання, у ньому нотуються переважно явища особистого життя, здебільшого в монологічній формі, хоча може бути й внутрішньо діалогічна (полеміка із самим собою, з уявним опонентом тощо). Ці ознаки особистого щоденника сприяли його поширенню в художній літературі, особливо наприкінці XVIII ст., коли поглиблювався інтерес до людської душі, що притаманне сентименталізму („Сентиментальна подорож” Л. Стерна). Певні особливості щоденника використовувались у пригодницькій літературі, скажімо, у Ж. Верна, філософських текстах („Щоденник знадника” С. К'еркегора) тощо.

Щоденники здавна існують в українській літературі. Класичними зразками цього жанру стали „Журнал” Т. Шевченка, а в літературі ХХ сторіччя щоденники В. Винниченка, П. Тичини, О. Довженка, Остапа Вишні, М. Драй-Хмари, В. Стуса. Це щоденні чи такі, що не мають певної періодичності, записи автором певних подій, учасником і свідком яких він був. Жанрова специфіка щоденників полягає в тому, що в них відсутній єдиний сюжет, немає єдиного спільного ідейного задуму. Естетичної цілісності щоденникам надає сам автор. Його роздуми день за днем нанизуються на єдиний стрижень, унаслідок цього щоденник набуває певної, досить умовної закінченості. Нормою в цьому жанрі є уривчастість, фрагментарність, необробленість оповіді, стилістична незавершеність фрази. Щоденникам притаманне поєднання фотографічного спостереження над життям і широке узагальнення дійсності.

Г. Костюк виділив чотири жанрових типи щоденників. По-перше, це щоденники, автори яких „обдуманно пишуть з розрахунком на публікацію. У таких записах вони оминають свідомо різні особисті, побутові, часто прикрі й негативні деталі, навіть і суспільні дрібниці, та акцентують увагу... на головних питаннях часу, визначаючи своє місце в ньому”. Своє ставлення до подій навколишнього життя автори подібних

мемуарів, а до них Г. Костюк зараховує Т. Шевченка, Л. Толстого, А. Жіда, висловлюють у публіцистичних чи філософських коментарях або відступах. По-друге, це щоденники, що містять „нотатки глибоко особисті, виповнені інтимними фактами, переживаннями, почуваннями, побутово-психологічними сценами, часто оголеними, дразливими, „непристойними”. Зовнішній світ, уважає Г. Костюк, таких авторів не цікавить. Набагато більший інтерес викликають у них власні переживання, пристрасті, болі, трагедії. По-третє, серед щоденників трапляються й такі, котрі схожі на „докладні, але сухі, телеграфні нотатки: місцевість і дата перебування, інколи – дата й місце зустрічей, усякі події, факти, дрібні епізоди, дні, логічно ніби між собою не пов’язані, для читача незрозумілі”. Публіцистичні чи філософські пасажі тут зайві. Американський літературознавець як приклади подібних щоденників називає твори М. Куліша та М. Шагінян. По-четверте, трапляються щоденники, властиві переважно письменникам. Це нотатки щоденних спостережень, записи рідкісних вуличних висловів, народних говорів, професіоналізмів, схоплених характеристичних портретів, пейзажів і навіть нових тем, інколи з розгорнутою схемою сюжету. Саме такими щоденниками Г. Костюк вважає записні книжки М. Коцюбинського.

Згідно з іншою класифікацією, що її запропонувала Т. Бовсунівська, бувають такі типи щоденників: „Щоденник-свідчення (С. Єфремов, С. Васильченко); щоденник, породжений нарцистичними мотивами (В. Поліщук, О. Кобилянська); щоденник – документ самоаналізу та самонавчання (В. Винниченко, Л. Толстой); щоденник – пам’ять про себе самого (О. Кобилянська, Т. Шевченко, Ф. Кафка)”.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ I. Курс „ Історія української літератури XIX століття: від Т. Шевченка до І. Франка”	4
1.1. Тематика лекційного курсу	4
1.2. Практичні заняття	19
1.3. Матеріали для перевірки набутих знань	36
1.4. Методичні рекомендації щодо самостійного вивчення навчальної дисципліни	43
РОЗДІЛ II. Словник літературознавчих термінів	59

Наталія Василівна Лисенко

Історія української літератури ХІХ століття:
від Т.Шевченка до І.Франка

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 19.11.2020 р.
Папір офс. Гарнітура Times New Sug.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 6,0.
Наклад 100 прим. Зам. № 1744.

Видавництво Б. І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним
комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
